Хмельницький національний університет
Навчальний центр заочно-дистанційної освіти
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Функціонал банків в платіжних системах та їх оверсайт за матеріалами АТ КБ «ПриватБанк»

Рівень вищої освіти магістр

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування»
Назва

КВРФБС.013702.01.02.00

Виконав: студент ІІ курсу, група ФБСмд-21-1 _____ Олеся СТРАШКЕВИЧ
Підпис, дата Ім'я прізвище

Керівник: д-р. екон. наук, професор _____ Раїса КВАСНИЦЬКА
Підпис, дата Ім'я прізвище

Нормоконтролер _____ _____
Підпис, дата Ім'я прізвище

До захисту допускаю:
Зав. кафедри
д-р. екон. наук, професор _____ Ніла ХРУЩ
Підпис, дата Ім'я прізвище

____ _____ 2022 р.

Хмельницький 2022

Зміст

С.

Вступ 5

1 Теоретичні засади платіжних систем та їх оверсайту 9

1.1 Платіжні системи: сутність, функції та різновиди 9

1.2 Банки як учасники платіжних систем та суб'єкти їх оверсайту 19

2 Сучасні реалії функціонування банківських платіжних систем в Україні 30

2.1 Аналіз стану та тенденцій розвитку складових платіжної системи України у 2019-2021 роках 30

2.2 Основні засади діяльності АТ «КБ «Приват Банк», її фінансово-майнове забезпечення за 2019-2021 роки 41

3 Дослідження особливостей функціонування платіжної системи PrivatMoney АТ КБ «ПриватБанк» та напрямів удосконалення управління ризиками притаманними їй 50

Висновки 65

Список використаних джерел 70

Додатки 76

Вступ

Актуальність теми. Фінансова інфраструктура економіки будь-якої держави потребує забезпечення здійснення як внутрішніх, так і міжнародних розрахунків, платежів та переказів. Тому, роль платіжних систем, які безпосередньо забезпечують безперешкодний доступ до платіжних послуг усім охочим, невпинно зростає в сучасних глобалізаційних процесах. Їх роль «у сучасному житті важко переоцінити, оскільки можливість здійснювати надійно, у відповідні строки платежі, незважаючи на кордони між сторонами чи навіть різні континенти, є першочерговою необхідністю як для фізичних осіб (яким потрібен зручний сервіс для оплати товарів та послуг, для міжнародних переказів, кількість яких прогнозовано зросте у зв'язку з уведенням безвізового режиму для українців), так і для юридичних осіб, а також світових фінансових ринків (здійснення своєчасного переказу грошей від одних економічних агентів до інших, прискорення грошового обороту як одна з умов економічного зростання)» [34, с. 151]. Надійність та практичність платіжних систем забезпечують ефективне здійснення розрахунків за зобов'язаннями переказу коштів та розрахунків за зобов'язаннями, що виникають у процесі економічної діяльності. Як показує досвід розвинутих країн, раціональна організація платіжної системи сприяє вдосконаленню грошово-кредитних відносин, ефективному функціонуванню фінансової сфери загалом, забезпеченню ефективного функціонування. На сучасному етапі економічного розвитку звичні паперові гроші більше не здатні повною мірою задовольнити потреби сучасного суспільства, що збільшує роль платіжних систем в економічному зростанні країни. Таким чином, ефективне функціонування платіжних систем є вирішальним складником для позитивного розвитку фінансової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе теоретичне і практичне значення щодо функціонування платіжних систем, їх оверсайту, управління ризиками, які притаманні платіжним системам, а також розвитку

платіжної інфраструктури в Україні мають роботи таких дослідників, як: Н. В. Архірейська, С.В. Глібко, О. А. Джусов, О.П. Заруцька, Р.С. Квасницька, С.О. Пиріг, Я. І. Чайковський, В.О. Черномор та інші. Незважаючи на значущість існуючих наукових доробок, все ж залишається актуальним дослідження функціоналу банківських установ в платіжних системах та їх оверсайт в сучасних умовах розвитку платіжної інфраструктури України.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження теоретико-методичних засад функціонування платіжних систем, ролі банків у їх функціоналі та оверсайті, виокремлення напрямів розвитку використання платіжних систем на ринку платежів України.

Згідно мети кваліфікаційної роботи виокремленні такі її завдання:

- визначити сутність, функції та різновиди платіжних систем;
- визначити роль, функції банків як учасників платіжних систем та суб'єктів їх оверсайту;
- здійснити аналіз стану та тенденцій розвитку складових платіжної системи України у 2019-2021 роках;
- визначити основні засади діяльності АТ КБ «ПриватБанк»;
- проаналізувати фінансово-майнового забезпечення діяльності АТ КБ «ПриватБанк» за 2019-2021 роки;
- дослідити особливості функціонування платіжної системи PrivatMoney АТ КБ «ПриватБанк»;
- визначити напрями удосконалення управління ризиками притаманними платіжній системі PrivatMoney.

Предмет кваліфікаційної роботи. Відносини у сфері функціонування платіжних систем та їх оверсайту в Україні.

Об'єкт кваліфікаційної роботи. Діяльність АТ «Комерційний банк «ПриватБанк» як оператора міжнародної платіжної системи «PrivatMoney».

Методи дослідження. При проведені кваліфікаційного дослідження були використані такі методи, як: діалектичний метод, а саме його прийоми – дедукції, індукції, аналізу та синтезу – для визначення суті поняття «платіжна

система»; системно-структурний метод – для комплексного розуміння функціоналу платіжних систем, їх структури; системно-функціональний метод – для конкретизації функцій та принципів платіжних систем, функціоналу банків в платіжних системах та їх оверсайті; порівняльний метод – для визначення особливостей та пріоритетів платіжних систем; графічний метод – для унаочнення результатів дослідження.

Інформаційним підґрунтям кваліфікаційного дослідження є закони Верховної Ради, постанови, рішення, резолюції та інші нормативно-правові акти Національного банку України, статистичні дані щодо функціонування платіжних систем в Україні, наукові та періодичні видання за темою дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в подальшому розвитку:

- поняття «платіжна система», яке за результатами морфологічної декомпозиції конкретизоване, за сутнісною, суб'єктною та інструментно-процедурною складовими, як організаційно сформовану сукупність платіжної організації, учасників платіжної системи, операторів послуг платіжної інфраструктури та відносин між ними щодо проведення платежів, переказів коштів та розрахунків на основі платіжних інструментів, програмно-технічних та інших засобів, процедур, законів, норм і правил на рівні окремих країн чи на міжнародному рівні;

- класифікації видів платіжних систем на основі їх розмежування за суб'єктами обслуговування, які отримують платіжні послуги на такі: платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банки та їх клієнти (міжбанківські платіжні системи); платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банківські установи, що належать до однієї групи (внутрішньобанківські платіжні системи); платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є власники (держателі, розпорядники) кредитних карток, дебетних карток, «електронні гаманців», цифрових грошей тощо (системи

масових платежів). Представлена класифікаційна ознака уможливлює додаткове розкриття багатогранності функціоналу платіжних систем та більш повне врахування їх найважливіших характеристик при здійсненні діяльності банків як учасників платіжних систем.

Апробація результатів дослідження. Кваліфікаційна робота пройшла апробацію через представлення на конференціях:

- III Всеукраїнській науково-практичній інтернет конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Розвиток інноваційного фінансового управління суб'єктами економіки в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії України» (16 листопада 2022 р., м. Хмельницький);
- IX Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії, моделі та технології управління економічними системами» - SMTESM-2022 (16 грудня 2022 р., м. Хмельницький).

Положення та результати кваліфікаційної роботи опубліковані в одній науковій праці загальним обсягом 0,3 д. а.

1 Теоретичні засади платіжних систем та їх оверсайту

1.1 Платіжні системи: сутність, функції та різновиди

Глобалізаційні процеси в економіці різних країн, в т.ч. й України, сьогодні набирають все більших обертів, а тому питання розвитку економічних відносин як на національному, так і на міжнародному рівні набувають все більшої актуальності. При цьому, «розрахункові операції та платежі займають вагоме місце в ринковій економіці будь якої держави, обслуговуючи переміщення грошей між суб'єктами економіки, а також в міжнародному економічному просторі. Адже, суб'єкти економіки щодня здійснюють велику кількість операцій з обміну товарів, послуг і фінансових активів, які, своєю чергою, опосередковуються грошовими розрахунками та переказами» [23, с.48]. Вочевидь, що ефективно функціонуючі платіжні системи є запорукою стабільного функціонування фінансової системи країни, її фінансового ринку та назагал економіки. Поняття «платіжна система» сьогодні розглядається як одна з найважливіших дефініцій банківського сектору та фінансового ринку загалом. Змістова характеристика цього поняття є досить диференційованою як на рівні міжнародних та національних визначень, так і на рівні результатів досліджень учених-економістів (таблиця А.1 додатку А). Так, за результатами аналізу різних трактувань суті платіжної системи, наведених в таблиці А.1 можна зробити висновок про те, що неоднозначність думок науковців у розкритті суті цього поняття дає можливість здійснити морфологічну декомпозицію його визначень на складові за такими основними ознаками порівняння, як:

- сутнісна складова визначення (ключове, вузько конкретизоване визначення платіжної системи);
- суб'єктна складова визначення (учасники платіжної системи);
- інструментно-процедурна складова визначення (інструменти, операції,

процедури).

Отже, при розгляді сутнісної складової визначення терміну «платіжна система» найбільш використовуваними є такі морфологічні одиниці, як: система [15; 31; 46]; сукупність [3; 8; 18; 19; 23; 34; 57]; набір [11; 40]; ряд [52]; об'єднання [5; 18]; комплекс [33]. Це також підтверджується неоднозначністю виокремлення суб'єктної складової цього поняття. Так, у визначеннях, які наведені в таблиці А.1 можна виокремити такі суб'єктні конкретизації, як: учасники [23]; платіжна організація, члени платіжної системи (платіжні організації) та оператори послуг платіжної інфраструктури [1; 18; 52]; установа (установи) [27; 59]; сервісна організація [14].

Інструментно-процедурна складова поняття «платіжна система» представлена у визначеннях різних авторів такими ключовими морфологічними одиницями: процесинг, кліринг та/або розрахунки [62]; платіжні інструменти, банківські процедури, міжбанківські системи переказу коштів (з інституційними й організаційними правилами та процедурами) [8; 11; 40; 61]; правила обробки, клірингу та/або розрахунку платіжних операцій [5]; правові норми, програмно-технічні й інші засоби [15; 52; 62]; інструменти та процедури [40]; закони, норми, правила платіжних розрахунків [57].

Отже, виокремлені морфологічні одиниці, що характеризують сутнісну складову визначення «платіжна система», є неоднорідними, однак, вони розкривають багатоаспектність цього поняття. Так, найбільш широко сутнісну складову терміну «платіжна система» розкриває, на наш погляд, саме така морфологічна одиниця, як «сукупність», яку тлумачать, як «неподільну єдність чогось; загальну кількість, суму чогось» [9, с.1214; 52, с.832]; «множину елементів, якій притаманні деякі спільні властивості, істотні для їх характеристики» [51, с.314]. Щодо суб'єктної складової поняття «платіжна система» доцільним є виокремлення саме такої морфологічної одиниці, як «платіжна організація, учасники платіжної системи та оператори послуг платіжної інфраструктури», яка найбільш широко і, водночас, чітко конкретизує суб'єктів функціоналу платіжної системи.

Інструментно-процедурну складову поняття «платіжна система» розкрити однією морфологічною одиницею просто не можливо. Тому, вартими уваги є морфологічні одиниці, що були виокремленні за даними таблиці А.1, які узагальнено можуть бути представлені в такий спосіб - «платіжні інструменти, програмно-технічні й інші засоби, процедури, закони, норми та правила платежів, переказів та розрахунків». На основі чого ми можемо стверджувати, що поняття «платіжна система» потрібно розглядати в ракурсі означених морфологічних складових його визначення (рисунок 1.1).

Так, результати морфологічної декомпозиції дають змогу конкретизувати, за виокремленими сутнісною, суб'єктною та інструментно-процедурною складовими визначень платіжної системи, авторське бачення трактування поняття «платіжна система»: платіжна система – це організаційно сформована сукупність платіжної організації, учасників платіжної системи, операторів послуг платіжної інфраструктури та відносин між ними щодо проведення платежів, переказів коштів та розрахунків на основі платіжних інструментів, програмно-технічних та інших засобів, процедур, законів, норм і правил на рівні окремих країн чи на міжнародному рівні.

Функціонування платіжних систем передбачає виконання таких завдань:

- «забезпечення стійкості грошового обігу та стабільності національної грошової одиниці;
- забезпечення суб'єктів ринку платіжними засобами та платіжними інструментами в необхідному обсязі та структурі;
- своєчасність і точність здійснення всіх розрахунків та платежів;
- забезпечення надійності функціонування платіжних і розрахункових механізмів;
- сприяння динамічному розвитку національної економіки» [35, с. 151].

Сутність та роль платіжних систем розкривається через функції, які вони виконують. Необхідно відмітити, що дослідженню функцій платіжних систем приділено увагу багатьох дослідників: О.П. Заруцької, Т.Б. Прохорець [20]; В.О. Черномора [59]; О.М. Калмикова, Р.П. Лісна [22]; Н. О. Коваль, М. В.

Борщ [24].

Рисунок 1.1 – Схематичне формування поняття «платіжна система» за морфологічними складовими

Складено автором

Аналіз праць вчених-економістів показав, що є дослідники, які виокремлюють лише головну (обов'язкову) функцію платіжної системи «проведення переказу коштів» [22, с. 101; 51, с.354]. Н. О. Коваль та М. В. Борщ також виокремлюють одну функцію платіжних систем – «функцію передачі потоку інформації, який містить деталі платежу, і безпосередньо переказу грошових коштів» [24]. Є дослідники, які дають узагальнений перелік

функцій платіжної системи.

Так, В.О. Черномор поділяючи функції платіжної системи на основні та додаткові, дає їх такий перелік: «забезпечення обігу; забезпечення здійснення платежів; забезпечення інформації про можливість і умови здійснення платежу; координація учасників платіжної системи і руху грошей в ній; контроль і нагляд за порядком проведення платежів; глобалізаційна; гарантійна; забезпечення продажів цифрових товарів; запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і ухиленням від сплати податків» [59, с. 78].

Є дослідники, які пропонують певні групування функцій платіжної системи. Так, О.П. Заруцька та Т.Б. Прохорець «функції платіжної системи розділяють на кілька категорій: функції мобільності й універсальності (автоматизація руху грошових платежів, взаємодія із системами електронних розрахунків, автоматизація документообігу); функції ефективного управління власними ресурсами (контроль стану кореспондентських рахунків, позиціонування платежів, вибір оптимального та раціонального способу і маршруту здійснення платежу) і функції контролю (контроль виконання вимог, моніторинг зовнішніх платежів банківської установи) [19]. Однак, таке групування функцій є не зовсім зрозумілим, автори виокремлюють функції контролю, але «контроль стану кореспондентських рахунків» відносять чомусь до функцій ефективного управління власними ресурсами.

Вважаємо, що через широкий функціонал використання платіжних систем, широким є і спектр функцій, які вони виконують. При цьому, функції платіжних систем варто все ж згрупувати за ключовим напрямом їх спрямування, а саме (рисунок А.1 додатку А):

1) функція забезпечення переказу грошей, платежу чи розрахунку;

2) інформаційна функція щодо:

- надання суб’єктам того чи іншого ринку інформації про можливості здійснення платежів;

- надання суб’єктам того чи іншого ринку інформації про можливості використання в платіжно-розрахункових операціях кредитних грошей;

3) регулювальна функція щодо:

- використання з метою платежів кредитних коштів;

- процесу укладання контрактів з купівлі-продажу товарів на основі застосування платежів кредитними коштами;

- руху коштів, в т.ч. валютних та кредитних коштів, які використовуються при розрахунках, переказах і платежах;

- операцій розрахунків щодо купівлі-продажу товарів з використанням валютних та кредитних коштів;

4) контрольно-наглядова функція:

- за порядком проведення платежів, переказів та розрахунків;

- за відповідністю розрахункових операцій, здійснення платежів та переказів вимогам Закону України «Про запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [42];

- за станом кореспондентських рахунків;

- за виконанням вимог, встановлених для проведення грошових платежів;

- за зовнішніми платежами банків;

5) функція автоматизації:

- автоматизація руху грошових платежів в структурі багатофілійного банку;

- автоматизована взаємодія із системами електронних розрахунків, робота яких регламентована НБУ;

- автоматизацію документообороту;

- забезпечення віртуального доступу до платіжних послуг.

Реалізація означених функцій забезпечується через виконання платіжними системами певних вимог :

- «ефективність - ефективна платіжна система є необхідною передумовою ефективного функціонування всієї економіки, всіх її галузей, економічних інститутів та окремих суб’єктів господарювання;

- оперативність - однією з важливих ознак, що характеризують рівень

ефективності платіжної системи, є швидкість розрахунків;

- економічність - для всіх учасників операції основною метою є зменшення витрат при тому, що операції повинні проводитись впевнено, надійно, безпечно і зручно;

- надійність - система повинна бути надійною, тобто мати довіру користувачів. Клієнти повинні бути впевнені, що відправлені гроші будуть зараховані правильно і протягом визначеного терміну;

- безпека - система повинна бути розроблена з відповідним контролем несанкціонованого доступу чи втручання в дані платіжного балансу. Для цього потрібно належним чином ідентифікувати одержувача грошей та платника і гарантувати, що жоден з реквізитів платіжного інструмента не буде змінений на користь однієї із сторін операції або на користь третьої сторони. Користувач повинен бути захищений від несанкціонованого доступу;

- зручність - платіжна система повинна бути зручною для учасників угоди, як при використанні готівкових грошей, так і при безготівкових розрахунках» [40, с.78-86; 57, с.23; 39, с.12-15].

Різні організаційно-правові підстави функціонування платіжних систем сприяли формуванню різних видів цих систем. Тому, платіжні системи класифікуються як за різними загальними, притаманними всім платіжним системам ознаками, так і за специфічними ознаками, які окреслюють специфічні риси окремих видів платіжних систем. Отже, «класифікація полегшує визначення місця і ролі конкретної платіжної системи; допомагає встановити найбільш важливі якості платіжних систем, сприяє їх більш глибокому пізнанню; дає змогу робити обґрунтовані прогнози стосовно шляхів подальшого розвитку платіжних систем; сприяє вдосконаленню платіжних систем тощо» [2, с.143].

При цьому, визначення ознак класифікації платіжних систем різними авторами суттєво різниться. В більшості випадків дослідники не виокремлюють конкретних ознак класифікації, а обмежуються переліком певних видів платіжних систем.

Так, Т.Т. Ковальчук і В.С. Лук'янов зазначають, «що на теренах незалежної України платіжні системи набувають таких розмаїтих різновидів: внутрішньодержавні платіжні системи; система електронних платежів Національного банку України як загальнодержавна платіжна система; міжнародна платіжна система; державно значущі платіжні системи, зокрема Національна система масових електронних платежів; система «клієнт-банк» або «клієнтІнтернет-банк»; небанківські платіжні системи; одноемітентні табагатоемітентна платіжні системи тощо» [25, с. 20].

Т. К. Адабашев вважає «основними правовими критеріями класифікації платіжних систем, на які обов'язково слід звернути увагу, можуть бути: 1) територія функціонування платіжних систем та місцезнаходження її платіжної організації; 2) правовий зв'язок із державою тієї платіжної організації, що є засновником платіжної системи та управляє нею; 3) вид фінансової установи, що є платіжною організацією платіжної системи» [2, с.144].

А.М. Кузнєцов та Ю.Б.Деркач зазначають, що «основні класифікаційні ознаки платіжних систем зазвичай розглядаються в науковій літературі досить докладно, проте поява в останні роки платіжних Інтернет-систем, схем розрахунків віртуальними валютами, які є важливими інноваціями у сфері платежів, потребує нових підходів до регулювання їхньої діяльності, вимагає доповнення традиційних критеріїв класифікації платіжних систем новітніми» [28]. Так, ними запропоновано першочергово поділяти ознаки на традиційні (резидентність учасників; централізація; сума платежів; вплив на економіку країни; порядок та строки розрахунків; кількість використовуваних валют) та новітні (приналежність грошової одиниці, що виступає як платіж; форма платіжних інструментів; канали доступу до платіжної інфраструктури). Проведений аналіз наукових праць дозволив систематизувати різновиди платіжних систем за різними ознаками їх виокремлення. При цьому, звертає на себе увагу, той факт, що серед різноманіття запропонованих дослідниками ознак, не представлено поділ платіжних систем за суб'єктами обслуговування, які отримують платіжні послуги.

Так, за такою ознакою платіжні системи можуть бути розмежовані на: платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банки та їх клієнти (міжбанківські платіжні системи); платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банківські установи, що належать до однієї групи (внутрішньобанківські платіжні системи); платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є власники (держателі, розпорядники) кредитних карток, дебетних карток, «електронні гаманців», цифрових грошей тощо (системи масових платежів).

Також платіжні системи варто поділяти за ознакою функціоналу самої системи на: системи переказу коштів; системи розрахунків за угодами щодо цінних паперів та карткові платіжні системи.

Отже, узагальнено класифікацію платіжних систем за різними ознаками подамо в такий спосіб (рисунок А.2 додатку А):

1) за територією функціонування платіжної системи:

- внутрішньодержавні;

- міжнародні;

2) за резидентністю платіжних організацій платіжної системи:

- платіжні системи, в яких платіжними організаціями є виключно резиденти;

- платіжні системи, в яких платіжними організаціями є як резиденти, так і нерезиденти;

3) за оператором платіжної системи:

- платіжна система, оператором якої є банк;

- платіжна система, оператором якої є небанківська установа;

4) за критерієм важливості платіжної системи:

- системно важлива платіжна система;

- важлива платіжна система;

- соціально важлива платіжна система;

5) за формою використовуваних платіжних інструментів:

- платіжна система, платіжним інструментом якої є паперові гроші;

- платіжна система, платіжним інструментом якої є електронні гроші;

6) за формою власності платіжної системи:

- платіжна система державної форми власності;

- платіжна система приватної форми власності;

- платіжна система колективної форми власності;

7) за суб'єктами обслуговування, які отримують платіжні послуги в платіжних системах:

- платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банки та їх клієнти (міжбанківські платіжні системи);

- платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банківські установи, що належать до однієї групи (внутрішньобанківські платіжні системи);

- платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є власники (держателі, розпорядники) кредитних карток, дебетних карток, «електронні гаманців», цифрових грошей тощо (системи масових платежів);

8) за ознакою функціоналу платіжної системи:

- система переказу коштів;

- система розрахунків за угодами щодо цінних паперів;

- карткова платіжна система.

Наведена класифікація видів платіжних систем відображає різноманітні сутнісні характеристики кожного виду платіжних систем, що, своєю чергою, сприяє більш повному розкриттю особливостей тієї чи іншої платіжної системи. Зауважимо, що певна окрема платіжна система може розглядатись у ракурсі декількох класифікаційних ознак. При цьому, як зазначає В.О. Назаренко «наведені варіанти класифікації платіжних систем не є вичерпними, оскільки платіжні суспільстві відіграють роль одного з найголовніших елементів інфраструктури електронної комерції і тому постійно оновлюються та розширюються» в сучасному інформаційному [34, с.81].

1.2 Банки як учасники платіжних систем та суб'єкти їх оверсайту

Функціонування будь-якої платіжної системи забезпечується діяльністю відповідних суб'єктів цієї платіжної системи. Правовою основою функціонування платіжних систем є Закон України «Про платіжні послуги» згідно якого «Суб'єктами правових відносин у платіжній системі є оператор платіжної системи, розрахунковий банк (розрахункові банки), технологічний оператор (технологічні оператори), учасники платіжної системи та користувачі» [45].

Так, за законом:

- «оператором платіжної системи є юридична особа, яка встановлює правила платіжної системи, виконує інші функції для забезпечення функціонування платіжної системи та несе відповідальність за діяльність цієї платіжної системи відповідно до її правил та вимог законодавства» [45];

- «розрахунковим банком є уповноважений оператором відповідної платіжної системи банк, що бере участь у проведенні розрахунків у платіжній системі» [45];

- «технологічний оператор платіжних послуг – це юридична особа, що надає послуги процесингу, клірингу або виконує операційні, інформаційні та інші технологічні функції, пов'язані з наданням платіжних послуг, без залучення коштів за платіжними операціями на свій рахунок» [45];

- «учасником платіжної системи є юридична особа, яка на підставі договору про участь у платіжній системі надає користувачам послуги з виконання платіжних операцій за допомогою цієї системи та відповідно до законодавства має право надавати такі послуги» [45];

- «користувачем платіжних послуг є фізична особа або юридична особа, яка отримує чи має намір отримати платіжну послугу як платник або отримувач (або обидва одночасно) та/або є власником електронних грошей (цифрових грошей Національного банку України), а в разі надання послуг банком - клієнт

банку» [45].

Розглядаючи узагальнено платіжні системи України, можна вирізнити таких два види платіжних систем (рисунок 1.2):

- внутрішні платіжні системи, які включають державні та внутрішньодержавні платіжні системи;
- міжнародні платіжні системи.

Рисунок 1.2 – Платіжні системи України

Складено автором за даними [58]

Державні платіжні системи України Системи електронних платежів (СЕП) та Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР) створені НБУ, який є їх платіжною організацією, а також розрахунковим банком. НБУ є головним органом вітчизняних платіжних

систем платіжних системах, який регламентує порядок функціонування платіжних систем, реєструє та виключає з Реєстру платіжної інфраструктури.

Отже, банківські установи різних рівнів банківської системи України можуть бути учасниками платіжної системи в Україні. НБУ має право надання платіжних послуг без одержання ліцензії, а також без включення до Реєстру платіжної інфраструктури. Комерційні банки стають учасниками платіжних систем за умови одержання ними ліцензії на надання платіжних послуг. При цьому, платіжні послуги поділяються на:

1) фінансові платіжні послуги, які включають:

«- послуги із зарахування готівкових коштів на рахунки користувачів, а також усі послуги щодо відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців);

- послуги із зняття готівкових коштів з рахунків користувачів, а також усі послуги щодо відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців);

- послуги з виконання платіжних операцій із власними коштами користувача з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), у тому числі: виконання кредитового переказу; виконання дебетового переказу; виконання іншої платіжної операції, у тому числі з використанням платіжних інструментів;

- послуги з виконання платіжних операцій з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), за умови що кошти для виконання платіжної операції надаються користувачу надавачем платіжних послуг на умовах кредиту, у тому числі: виконання кредитового переказу; виконання дебетового переказу; виконання іншої платіжної операції, у тому числі з використанням платіжних інструментів;

- послуги з емісії платіжних інструментів та/або здійснення еквайрингу платіжних інструментів;

- послуги з переказу коштів без відкриття рахунку;

- послуги з випуску електронних грошей та виконання платіжних

операцій з ними, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців» [45];

2) не фінансові платіжні послуги, які включають:

«- послуги з ініціювання платіжної операції;

- послуги з надання відомостей з рахунків» [45].

Як визначено НБУ «учасники платіжної системи поділяються на прямих (надає послуги користувачам з виконання платіжних операцій на підставі договору, укладеного з оператором платіжної системи) та непрямих (надає користувачам послуги з виконання платіжних операцій на підставі договору, укладеного з прямим учасником платіжної системи)» [58].

Банк, як учасник платіжної системи, відповідно може виступати чи банком-емітентом, чи банком-еквайером. Так, банк-емітент, як учасник платіжної системи, здійснює:

- випуск пластикових (чи віртуальних) карток та їх обслуговування;

- розрахунки з суб’єктами, що проводять операції з продажу товарів чи надання послуг з використанням з метою розрахунків електронні системи.

Основними функціями банків-емітентів є:

«- випуск картки і видача її клієнту починається з відкриття йому карткового рахунку і тим самим взяття на себе гарантійних зобов'язань щодо забезпечення платежів за допомогою картки (характер цих гарантій залежить від платіжних повноважень наданих клієнту і зафіксованих класом картки);

- аналіз кредитоспроможності, якщо картка відноситься до класу кредитних (оцінка фінансового стану, визначення кредитного ліміту);

- авторизація (процедура отримання дозволу на здійснення операцій з використанням ПК);

- обмін інформацією і отримання комісійних за інтерчейндж;

- білінг (підготовка і висилання власнику картки виписки із вказанням суми і термінів погашення заборгованості);

- бухгалтерський облік операцій за картковими рахунками;

- стягнення простроченої заборгованості і контроль перевищення

кредитного ліміту;

- робота з клієнтами (відповіді на запитання, розгляд скарг);

- гарантування безпеки і контроль за шахрайством (підготовка звітів по вкрадених і підроблених картках, блокування рахунків);

- моніторинг (контроль за операціями, які здійснюються із застосуванням спеціальних платіжних засобів);

- маркетинг (від маркетингової діяльності залежить подальший успіх роботи банку в сфері платіжних карток)» [36].

Банк, який є учасником платіжної системи та здійснює первинну обробку трансакцій та здійснює різноманітні операції з картками. До таких операцій відносяться: «перерахування на розрахункові рахунки клієнтів (торговців) коштів за товари і послуги, приймання, сортування і розсилання квитанцій, розповсюдження стоп-листів (перелік ПК, операції за якими припинені на день здійснення операцій з ПК); бухгалтерський облік по розрахунках з торговими підприємствами; аналіз заяв торговців на приєднання до системи розрахунків, аналіз кредитоспроможності нових і вже існуючих торговців, перевірка торговців щодо шахрайства з їх боку; моніторинг; маркетинг та допомога торговцям у придбанні обладнання для платіжних карток» [36].

Банк-еквайр та банк-емітент обов’язково здійснюють моніторинг здійснення надання платіжних послуг платіжною системою, учасниками якої вони є. Моніторинг проводиться для ідентифікації помилкових та порогових переказів та вжиття відповідних заходів щодо запобігання або відміни таких переказів.

Крім того, з метою забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування інфраструктур фінансового ринку, в т.ч. платіжних систем, НБУ здійснює їх оверсайт, який спрямований на виявлення та запобігання ризиковій діяльності, що загрожує інтересам користувачів інфраструктур фінансового ринку. Таким чином, «головним суб’єктом оверсайта в Україні є НБУ, який для забезпечення фінансової стабільності має співпрацювати з центральними банками зарубіжних країн, міжнародними

організаціями й іншими державними органами як у межах країни, так і на міжнародному рівні в рамках спільного оверсайта платіжно-розрахункових систем» [10, с.220]. А «головною метою нагляду (оверсайта) за платіжними системами є надійність та ефективність платіжних систем щодо забезпечення ними переказу коштів і розрахунків за фінансовими інструментами» [26]. Оверсайт включає:

- «моніторинг платіжної інфраструктури;
- оцінювання платіжної інфраструктури на відповідність вимогам законодавства України та міжнародним стандартам оверсайту;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності платіжної інфраструктури;
- надання рекомендацій щодо вдосконалення діяльності платіжної інфраструктури та/або застосування заходів впливу» [41].

Також НБУ здійснює сумісно з центробанками інших держав спільний оверсайт – оверсайт об'єктів, що створені нерезидентами. Законом України «Про платіжні послуги» визначено такі об'єкти оверсайта:

- «оператори платіжних систем, розрахункові банки, технологічні оператори, учасники платіжних систем у частині дотримання ними законодавства, що регулює діяльність платіжних систем, надання послуг технологічними операторами;
- надавачі платіжних послуг у частині використання ними платіжних інструментів, схем виконання платіжних операцій, електронних та цифрових грошей, взаємодії з іншими учасниками платіжного ринку;
- емітенти електронних грошей у частині випуску та використання електронних грошей» [45].

Принципами оверсайту є: «прозорість – оприлюднення політики оверсайта та загальних вимог до інфраструктур фінансового ринку; застосування міжнародних стандартів для інфраструктур фінансового ринку; послідовність вимог до всіх інфраструктур фінансового ринку, включно зі створеними Національним банком; повноваження та можливості для здійснення

ефективного оверсайта; співпраця з державними регуляторами та центральними банками інших країн» [58]. Оверсайт здійснюється НБУ через застосування таких методів, як моніторинг та оцінювання платіжних систем. Так, при здійсненні оверсайту, НБУ проводить моніторинг платіжних систем в два способи:

1) виїзний моніторинг платіжних систем, який проводиться за «місцезнаходженням об'єктів оверсайта з метою контролю за дотриманням ними законодавства України, виявлення та запобігання ризиковій діяльності» [58];

2) безвиїзний моніторинг платіжних систем, який «спрямований на аналіз діяльності платіжних систем за такими показниками:

- обсяги та види операцій, виконані в платіжній системі, та їхня частка в загальному обсязі операцій, здійснених у країні системами відповідного виду;
- кількість емітованих (розповсюджених) електронних платіжних засобів для клієнтів банку, платіжних пристроїв чи пунктів надання фінансових послуг, що використовуються під час здійснення операцій;
- кількість учасників платіжної системи в розрізі їхніх видів та частка учасників у загальному обсязі операцій, що виконуються в платіжній системі;
- обсяги інформаційних повідомлень, оброблених операторами послуг платіжної інфраструктури в платіжній системі, у розрізі платіжних систем та їх учасників тощо» [58].

При здійсненні оверсайту, НБУ також проводить оцінювання платіжних систем та платіжних схем важливих надавачів платіжних послуг «з метою попередження, виявлення та усунення порушень у діяльності платіжних систем та платіжних схем відповідно до законодавства України та з метою удосконалення діяльності платіжних систем та платіжних схем відповідно до міжнародних стандартів оверсайту» [58]. Оцінювання платіжних систем та платіжних схем важливих надавачів платіжних послуг може бути таких типів:

- «оцінювання платіжної системи, що планує здійснювати діяльність в Україні (крім платіжної системи, створеної Національним банком);

- комплексне оцінювання: значущої платіжної системи та платіжної системи, створеної Національним банком;
- комплексне оцінювання платіжної схеми;
- оцінювання окремих аспектів діяльності (тематичне оцінювання): значущої платіжної системи, та платіжної схеми» [58].

Результати оцінювання дають змогу НБУ сформувати відповідні рекомендації учасникам платіжної системи (платіжної схеми), зокрема її оператору щодо приведення її діяльності у відповідність чинному законодавству та міжнародним стандартам оверсайту.

Коли платіжними системами допущені порушення вимог чинного законодавства щодо регулювання їх функціонування на платіжному ринку, то НБУ відповідно до вчиненого порушення має право застосувати до таких платіжних систем заходи впливу, які включають:

- «письмове застереження;
- накладення штрафу в розмірі від трьох тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- тимчасова, до усунення порушення, заборона надання однієї або більше платіжних послуг;
- тимчасова, до усунення порушення, заборона надання платіжних послуг через комерційних агентів;
- тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи від посади;
- тимчасова, до усунення порушення, заборона використання права голосу власником істотної участі в надавачі платіжних послуг (тимчасова заборона права голосу);
- тимчасове, до усунення порушення, зупинення дії ліцензії;
- вимога до власника істотної участі в об’єкті нагляду та/або об’єкті оверсайта про відчуження часток або акцій об’єкта нагляду та/або об’єкта оверсайта;
- відкликання ліцензії та виключення з Реєстру платіжної

інфраструктури;

- виключення з Реєстру платіжної інфраструктури» [45].

Зауважимо, що при формуванні переліку платіжних систем, учасників платіжних систем, надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей та технологічних операторів, які підпадатимуть під оверсайт, НБУ оцінює важливість тієї чи іншої платіжної системи за певними критеріями та виокремлює з них такі платіжні системи, як:

1) системно важливі платіжні системи, якщо платіжна система має хоча б одному із критеріїв системної важливості:

- платіжна система забезпечує проведення міжбанківських платіжних операцій, частка яких становить більше ніж 10% від загальної суми платіжних операцій, виконаних у країні системами міжбанківських розрахунків та через кореспондентські рахунки банків, відкриті в інших банках України;

- платіжна система здійснює платіжні операції за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку;

- платіжна система забезпечує врегулювання зобов'язань учасників платіжних систем, які виникають в інших платіжних системах. [41];

2) важливі платіжні системи, якщо платіжна система має хоча б одному із критеріїв важливості:

- « платіжна система здійснює платіжні операції, частка яких перевищує 10% від загальної суми платіжних операцій, виконаних у межах України, в Україну та за її межі платіжними системами, створеними резидентами та нерезидентами (крім систем міжбанківських розрахунків та платіжних систем, які здійснюють емісію електронних платіжних засобів);

- платіжна система здійснює операції з використанням електронних платіжних засобів, емітованих у цій платіжній системі, частка яких перевищує 10% від загальної суми платіжних операцій, виконаних на території України платіжними системами, що здійснюють емісію електронних платіжних засобів.» [41].

Зауважимо, що до затвердження «Положення про порядок здійснення

оверсайту платіжної інфраструктури в Україні» 24 серпня 2022 р. важливість платіжних систем визначалась за трьома категоріями: системно важливі, соціально важливі та важливі платіжні системи. Так, на 01.01.2022 р. системно важливою платіжною системою в Україні є одна платіжна система (Система електронних платежів - СЕП), 6 соціально важливих платіжних систем та 5 важливих платіжних систем (додаток Б).

НБУ для підвищення надійності та ефективності системно важливих чи важливих платіжних систем застосовує посилені вимоги до їх діяльності щодо «управління та організації їх діяльності; доступу та участі в платіжній системі; системи управління ризиками; остаточності розрахунків; забезпечення кіберстійкості; управління безперервністю діяльності» [58].

НБУ також визначає :

- учасника значущої платіжної системи важливим, якщо він забезпечує виконання платіжних операцій, частка яких перевищує 25% від загальної суми та/або кількості платіжних операцій, виконаних у межах цієї платіжної системи;
- надавача платіжних послуг важливим, якщо він здійснює платіжні операції, частка яких перевищує 10% від загальної суми платіжних операцій, виконаних надавачами платіжних послуг у межах України;
- емітента електронних грошей важливим, якщо частка платіжних операцій із використанням електронних грошей цього емітента перевищує 10% від загальної суми платіжних операцій, виконаних з електронними грошима та електронними платіжними засобами;
- технологічного оператора важливим, якщо він обробляє більше 10% операцій (від загальної кількості та/або суми), оброблених технологічними операторами в платіжних системах, а також у надавачів платіжних послуг та емітентів електронних грошей [41].

За результатами проведеного дослідження щодо здійснення оверсайту платіжних систем можна резюмувати, що проведення оверсайту доцільно уособлювати з дією організаційно-функціонального механізму, складовими якого варто розглядати: мету, принципи, суб’єкт; об’єкти; функціональні

напрями; методи; забезпечення; результати (рішення) (рисунок В.1 додатку В). Саме такий системний підхід розуміння оверсайту як організаційно-функціонального механізму, який формується та використовується НБУ дозволяє сприяти досягненню різноманітних якісних характеристик діяльності платіжних систем (їх оперативності, безпечності, економічності, безперебійності та ефективності), що, своєю чергою, сприяє забезпеченню підтримки високого рівня довіри до платіжних систем з боку отримувачів платіжних послуг, їх захисту, а також економічному зростанню та підвищенню суспільного добробуту держави.

2 Сучасні реалії функціонування банківських платіжних систем в Україні

2.1 Аналіз стану та тенденцій розвитку складових платіжної системи України у 2019-2021 роках

Як вже зазначалось платіжна інфраструктура України включає різні види платіжних систем, які, першочергово, поділяються за платіжними організаціями та операторами. Тому, аналізуючи стан, тенденції розвитку платіжних систем та їх пропускну спроможність, завантаженість, варто звернути увагу на платіжні системи, які створені НБУ, банками та небанківськими установами. Так, загальнодержавною платіжною системою, яка створена НБУ, є система електронних платежів (СЕП), яка була створена у 1993 році (саме 05.01.1993 р. через СЕП були здійсненні перші платежі). Статистичні дані свідчать, що через СЕП НБУ здійснюється найбільші суми переказів та платежів та території України (у 2019 р. через СЕП НБУ було здійснено платежів та переказів на суму 32472 млрд. грн, що становить майже 90% всіх платежів та переказів; у 2020 р. було здійснено платежів та переказів на суму 44838 млрд. грн, що становить 91,4% всіх платежів та переказів; у 2021 р. було здійснено платежів та переказів на суму 57270 млрд. грн, що становить 93,3% всіх платежів та переказів. Кількість платежів, яка була здійснена в межах України СЕП НБУ за 2019-2021 рр. становить 1215 млн (з 384 млн у 2019 р. їх кількість зросла до 446 млн, тобто на 16,14%) [47].

Для нашої держави СЕП є системно важливою платіжною системою, що доводиться такими умовами:

- «через СЕП відбувається здійснення 96% переказів між банками у національній одиниці в кордонах України;

- СЕП забезпечує переказ коштів за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку;

- СЕП врегульовує зобов'язання учасників, які виникають в інших платіжних системах» [56, с. 182].

Аналіз діяльності СЕП НБУ у 2019-2021 рр. (таблиця 2.1) свідчить про те, що хоча кількість банків, учасників СЕП і зменшилась з 75 до 71, однак, ефективність функціонування цієї платіжної системи з року в рік зростала.

Таблиця 2.1 – Динаміка основних показників функціонування СЕП НБУ у 2019-2021 рр.

Показники	Роки						
	2019 р.	2020 р.	Відхилення		2021 р.	Відхилення	
			абсолютне	відносне, %		абсолютне	відносне, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Учасники системи	75 банків України, ДКС, НБУ	74 банків України, ДКС,НБУ	-1	-1,33	71 банків України, ДКС, НБУ	-3	4,05
Кількість платежів (млн)	384	385	+1	+0,26	446	+61	+15,84
Сума платежів (трлн грн)	32	45	+13	+40,6	57	+12	+26,67
Середньоденний обсяг платежів: - кількість (млн платежів)	1,5	1,5	0	0	1,8	+0,3	+20,0
- сума (млн грн)	130	178	+48	+36,92	229	+51	+28,65
Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП (млрд. грн)	84,17	82	-2,17	-2,57	82	0	0
Середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників СЕП	1,54	2,18	+0,64	+41,56	2,76	+0,58	+26,60
Структура платежів (за кількістю)	до 1 тис. грн -51%;	до 1 тис. грн - 49%;	-2	-3,92	до 1 тис. грн - 48%;	-1	2,04
	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 45%;	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 47%;	+2	+3,92	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 48%;	+1	+2,13
	від 100 тис. грн і більше -4%.	від 100 тис. грн і більше -4%.	0	0	від 100 тис. грн і більше -4%.	0	0

Кінець таблиці 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Структура платежів (за сумою)	до 1 тис. грн – менше 1%;	до 1 тис. грн – менше 1%;	0	0	до 1 тис. грн – менше 1%;	0	0
	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 6%;	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 5%;	-1	-16,67	від 1 тис. грн до 100 тис. грн – 5%;	0	0
	від 100 тис. грн і більше -93 %.	від 100 тис. грн і більше -95 %.	+2	+2,15	від 100 тис. грн і більше -94 %.	-1	-1,05

Складено автором за даними [50]

Отже, середньоденна сума платежів, які здійснювались через СЕП НБУ з року в рік зростала. Так, щоденно через СЕП було здійснено платежів на суму:

- у 2019 р. – 130 млн грн;
- у 2020 р. – 178 млн грн (на 48 млн більше ніж у 2019 р. – на 36,92%);
- у 2021 р. – 229 млн грн (на 51 млн більше ніж у 2020 р. – на 28,65%).

При цьому, середньоденний залишок коштів, які знаходяться на рахунках учасників СЕП НБУ в останні роки залишається незмінним – 82 млрд грн, що призвело до зростання середньодобового коефіцієнту обігу коштів на рахунках учасників СЕП у 2020 році порівняно з 2019 р. на 41,6%, а у 2021 р. порівняно із 2020 р. – на 26,6%.

Аналіз структури платежів у СЕП дає змогу визначити, що за 2019-2021 рр. за кількістю найбільша частка припадає на платежі до 1 тис. грн (у 2019 р. їх питома вага становила 51%; у 2020 р. – 49%; у 2021 р. – 48%). Щодо структури платежів за сумами їх здійснення, то можна зробити висновок, що за сумою від 100 тис. грн і більше платежі займають у 2019 р. 93% суми всіх платежів; у 2020 р. вони займають 95%; у 2021 р. – 94%. За сумою платежів, яку здійснювали найбільші учасники СЕП, можна виділити перші 5 з усіх 74 учасників у 2020 р.:

– «Національний банк України (25,9% від суми платежів),

– Державна казначейська служба України (7,4% від суми платежів),

– АТ «Ощадбанк» (6,0 % від суми платежів),

– АТ КБ «ПриватБанк» (7,1% від суми платежів)

– АТ «Райффайзен Банк» (5,5% від суми платежів)» [6].

Ще однією державною платіжною системою є Національна платіжна система «ПРОСТІР» (НПС «ПРОСТІР»), яка була запущена НБУ у 2001 р. як Національна система масових електронних платежів. Учасниками цієї платіжної системи є 54 банки, серед яких: АТ КБ «ПриватБанк»; АТ «А-Банк»; АТ «ОТП Банк»; АБ «Південний» та інші. Небанківські установи, які працюють в НПС «ПРОСТІР» налічують 17 установ, зокрема: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб; Державна фіскальна НПС «ПРОСТІР» служба України; ПрАТ «Український процесінговий центр» та інші. Уповноважені виробники, персоналізатори ЕПЗ «ПРОСТІР» та їх дистриб'ютори налічують 7 установ, зокрема: ТОВ «Підприємство Пластик Карта»; ТОВ «Поллі-Сервіс»; ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів» та інші.

Сьогодні «основним продуктом системи є платіжні картки ПРОСТІР, що випускаються українськими банками до рахунку клієнта. З їх використанням можна здійснювати будь-які платіжні операції на території України – розрахунки в торговельній мережі та мережі Інтернет, отримання готівки в банкоматах та через термінали на касах магазинів, перекази коштів з картки на картку та інші операції» [47].

Загальний обсяг операцій, які здійснювались з використанням платіжних карток НПС «ПРОСТІР», а також операцій з електронними грошима, які емітовані банками-учасникам НПС «ПРОСТІР», на початок 2021 р. дорівнював 29647 млн грн (88% – операції з використанням платіжних карток НПС «ПРОСТІР»). Обсяг безготівкових операцій з використанням карток НПС «ПРОСТІР» на 01.01.2021 р. зріс у порівнянні із 01.01.2020 р. у 3,7 рази.

Варто зауважити, що у 2020 р. на вітчизняному ринку з'явилась комбейджингова платіжна карта «ПРОСТІР – UnionPay International», що об'єднала технології таких платіжних систем, як НПС «ПРОСТІР» та міжнародної платіжної системи «UnionPay».

Для НПС «ПРОСТІР» – «це суттєве розширення мережі приймання

карток ПРОСТІР, користувачі якої можуть розраховуватись не тільки в межах України в понад 350 тис. торговельних POS-терміналах (98% терміналів підключено до НПС «ПРОСТІР») але й у 178 країнах світу, у тому числі на території Китаю (понад 27 млн точок продажу та 1,1 млн банкоматів), де платіжні картки інших платіжних систем не приймаються до оплати» [36, с.188].

Аналізуючи ефективність функціонування платіжних систем наступного рівня, тобто платіжних систем, платіжними організаціями яких є банки та небанківські установи, можна відмітити, що їх загальна кількість за 2019-2021 рр. зазнала незначного розширення. Так, з 01.01.2019 р. по 01.01.2022 р. кількість платіжних систем в Україні зросла від 42 до 51. При цьому, з офіційного сайту НБУ розраховано, що станом на 01.01.2022 в Україні було зареєстровано такі платіжні системи:

- 15 платіжних систем, платіжними організаціями, яких є банки (в т.ч. 9 систем переказу коштів та 6 внутрішньобанківських систем);
- 21 платіжна система, платіжними організаціями, яких є небанківські установи;
- 15 міжнародних платіжних систем, створених нерезидентами (в т.ч. 9 міжнародних систем переказу коштів та 6 міжнародних карткових платіжних систем).

Ключові показники функціонування платіжних систем в Україні, платіжними організаціями яких є банки та небанківські установи (резиденти та нерезиденти) станом на 01.01.2022 р. наведено в таблиці 2.2. Так, за 2021 р. за допомогою систем переказу коштів:

1) які створені як резидентами, так і нерезидентами, було переказано:

- «в межах України – 807,18 млн переказів на суму 355,4 млрд грн або 13045,1 млн дол. США (в екв.) – 77,48% від загальної суми переказів;
- в Україну – 7,80 млн переказів на суму 3157,1 млн дол. США (в екв.) – 18,75% від загальної суми переказів;

Таблиця 2.2 - Ключові показники функціонування платіжних систем в Україні, створених резидентами та нерезидентами у 2021 р.

Назва платіжної системи	Тип платіжних систем	Назва засновника / країна засновник	Всього учасники	Сума переказів, млрд. грн в межах України	Відправлено за кордон млн дол. США	Отримано з-за кордону млн дол. США
Загальна інформація за всіма системами переказу коштів			≈ 380*	355,3	635,0	3157,1
Системи переказу коштів створені резидентами України						
Загальна інформація			≈ 209*	355,3	16,8	505,3
NovaPay	Міжнародна	ТОВ «НоваПей»	3 (2 нерезид.)	144,35	x	x
Поштовий переказ	Внутрішньодержавна	АТ «Укрпошта»	Опис відсутній	59,01	x	x
Фінансовий світ	Внутрішньодержавна	ТОВ «Українська платіжна система»	26	57,17	x	x
LEO	Міжнародна	ТОВ «ФК «ЛЕОГЕЙМІНГ ПЕЙ»	22 (2 нерезид.)	29,67	x	x
City 24	Внутрішньодержавна	ТОВ «ФК «ФЕНІКС»-	25	22,42	x	x
FLASHPAY	Внутрішньодержавна	ПрАТ «БАНК ФАМІЛЬНИЙ»-	46	12,68	x	x
ЕЛЕКТРУМ	Внутрішньодержавна	ТОВ «ЕЛЕКТРУМ ПЕЙМЕНТ СІСТЕМ»-	6	10,52	x	x
MONEYCOM	Внутрішньодержавна	ТОВ «СВІФТ ГАРАНТ»	Опис відсутній	5,83	x	x
Інші 23 системи	-	-	≈ 82*	13,65	x	x
Системи переказу коштів створені нерезидентами						
Загальна інформація			≈ 71*	81,2	618,2	2651,7
Western Union	Міжнародна	США/Франція	12	*	418,46	1525,79
MoneyGram	Міжнародна	США	17	*	118,32	675,65
RIA	Міжнародна	США	18	*	47,29	304,15
INTELEXPRESS	Міжнародна	Грузія	15	*	19,54	125,16
Інші системи	Міжнародна	США, Великобританія, Литва, Канада	≈ 9*	*	14,59	20,95

* за деякими платіжними системами на офіційному сайті НБУ опис відсутній

Складено автором за даними [16; 21]

- за межі України – 1,12 млн переказів на суму 635,0 млн дол. США (в екв.) – 3,77% від загальної суми переказів» [16];

2) які створені банківськими та небанківськими установами - резидентами, переказано:

- «в межах України – 807,17 млн переказів на суму 355,3 млрд грн або 13042 млн дол. США (в екв.);

- в Україну – 1,28 млн переказів на суму 505,3 млн дол. США (в екв.);

- за межі України – 0,02 млн переказів на суму 16,8 млн дол. США (в екв.) [16];

3) які створені нерезидентами, було переказано:

- «в Україну – 6,5 млн переказів на суму 2 651,7 млн дол. США (в екв.);

- за межі України – 1,1 млн переказів на суму 618,2 млн дол. США (в екв.);

- в межах України – 0,006 млн переказів на суму 81,2 млн грн. або 3 млн дол. США (екв.) [16].

Аналіз структури сум переказів в межах України доводить, що небанківськими установами було надано «левову» частку всіх переказів. Що ж стосується міжнародних переказів як в Україну, так і за межі України, то лідерами здійснення таких переказів є платіжні системи, які створені банківськими установами. Динаміка структури платежів в Україну та за її межі міжнародними системами переказу, які створені нерезидентами, представлено в таблиці 2.3.

Дані таблиці 2.3 свідчать про те, що лідируючі позиції щодо здійснення переказів як в Україну, так і за її межі займає міжнародна система переказів Western Union. Хоча, справедливости ради, варто зауважити, що з року в рік за аналізований період частка переказів в Україну через Western Union стає меншою (у 2020 р. порівняно із 2019 р. вона зменшилась з 61% до 60,48%, тобто на 0,85%; у 2021 р. порівняно із 2020 р. частка зменшилась з 60,48% до 57,54%, тобто на 4,86%).

Таблиця 2.3 - Динаміка структури платежів в Україну та за її межі міжнародними системами переказу, які створені нерезидентами, за 2019-2021 р.

У відсотках

Міжнародна система переказу коштів	На 01.01						
	2019	2020	Відхилення		2021	Відхилення	
			абсолютне	відносне		абсолютне	відносне
1	2	3	4	5	6	7	8
Western Union							
в Україну	61	60,48	-0,52	-0,85	57,54	-2,94	-4,86
з України	75	68,14	-6,86	-9,15	67,69	-0,45	-0,66
MoneyGram							
в Україну	23	23,95	+0,95	+4,13	25,48	+1,53	+6,39
з України	19	22,13	+3,13	+16,47	19,14	-2,99	-13,51
RIA							
в Україну	9	9,7	+0,7	+7,78	11,47	+1,77	+18,25
з України	2	7,51	+5,51	+275,50	7,65	+0,14	+1,86
INTELEXPRESS							
в Україну	6	4,97	-1,03	-17,17	4,72	-0,25	-5,03
з України	3	1,98	-1,02	-34,00	3,16	1,18	59,60
Інші системи							
в Україну	1	0,9	-0,1	-10,0	0,79	-0,11	-12,22
з України	1	0,24	-0,76	-76,0	2,36	2,12	883,33

Складено автором за даними [16].

Назагал, Україна вже багато років залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів, тобто обсяг отриманих в Україні переказів з-за кордону через системи переказів коштів в рази перевищує обсяг переказів, які відправлені за межі України.

Сьогодні, на час воєнного стану в Україні діє Постанова Правління НБУ №18 від 24.02.2022 р. «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». Так, «повноваженим установам забороняється здійснювати транскордонний переказ валютних цінностей з України/переказ коштів на кореспондентські рахунки банків-нерезидентів у гривнях/іноземній валюті, відкриті в банках-резидентах, уключаючи перекази, що здійснюються за дорученням клієнтів, крім випадків здійснення:

- власних операцій банків (уключаючи розрахунки з міжнародними

платіжними системами), за винятком переказів коштів з метою надання банками кредитів нерезидентам (крім кредитів іноземним фінансовим установам);

- переказів резидентами за операціями з імпорту товарів (продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав, призначених для продажу (оплатної передачі)), зазначених у постанові Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 року № 153 «Про окремі питання щодо забезпечення здійснення імпорту», за умови, якщо поставка товарів за такими операціями здійснена/здійснюється після 23 лютого 2021 року;

- валютних операцій резидентів з виконання зобов'язань, які забезпечені державною гарантією;

- переказу коштів з метою виконання зобов'язань резидента перед нерезидентом за укладеним між ними договором купівлі-продажу товарів за умови, якщо такий переказ здійснюється за рахунок коштів, одержаних за кредитом (позикою) від МФО або за субкредитом від держави, для фінансування якого держава залучила кредит (позику) від МФО;

- операцій з повернення нерезиденту попередньої оплати (авансового платежу), отриманої(ого) резидентом на його поточний рахунок у банку в Україні після 23 лютого 2022 року за укладеним з нерезидентом договором з купівлі-продажу товару, у зв'язку з невиконанням резидентом зобов'язань за цим договором;

- валютних операцій МФО, уключаючи представництва МФО, а також валютних операцій резидентів та нерезидентів з переказу коштів в іноземній/національній валюті з метою розрахунків з МФО або з його представництвом;

- валютних операцій резидентами та нерезидентами для проведення мобілізаційних та інших заходів (потреб), визначених законами України, що регулюють відносини у сферах забезпечення національної безпеки та оборони;

- операцій з оплати витрат на лікування в медичних закладах іноземної

держави, оплати витрат на транспортування хворих, оплати витрат, пов'язаних зі смертю громадян за кордоном (транспортні витрати та витрати на поховання), уключаючи операції зі здійснення страхових виплат (страхових відшкодувань) за договорами страхування осіб, які виїжджають за кордон, на рахунки асистуючих компаній-нерезидентів;

- операцій з перерахування коштів за навчання на рахунки навчальних закладів іноземної держави або на рахунки юридичних осіб-нерезидентів, які відповідно до наданих навчальними закладами повноважень здійснюють приймання коштів;

- операцій з перерахування коштів для виплати аліментів;

- на підставі окремих дозволів (рішень) Національного банку України, що приймаються на підставі розпоряджень Кабінету Міністрів України» [46].

При цьому, варто відмітити, що на 01.10.2022 р. «на території України здійснювали діяльність 35 системи переказу коштів, з яких: 28 платіжних систем, створених резидентами, 7 платіжних систем, створених нерезидентами. Всього за ІІІ кв. 2022 р. за допомогою платіжних систем, створених як резидентами, так і нерезидентами, переказано: в межах України – 162,72 млн переказів на суму 99,3 млрд грн або 2 848,7 млн дол. США (в екв.); в Україну – 3,28 млн переказів на суму 747,7 млн дол. США (в екв.)» [16].

Розгляд транскордонних переказів у розрізі країн за даними НБУ [16], дав змогу відмітити, що:

а) у 2019 р.

1) в Україну найбільші частки переказів було здійснено з:

- США (408,78 млн дол. США (в екв.) – 18,0%);

- Ізраїлю (317,94 млн дол. США (в екв.) – 14,0%);

- Італії (204,39 млн дол. США (в екв.) – 9%);

- Польщі (158,97 млн дол. США (в екв.) – 7%);

2) з України найбільші частки переказів було здійснено в:

- Грузію (43,78 млн дол. США (в екв.) – 11,0%);

- Азербайджан (23,88 млн дол. США (в екв.) – 6,0%);

- Китай (19,9 млн дол. США (в екв.) – 5,0%);

- Узбекистан (19,9 млн дол. США (в екв.) – 5,0%);

б) у 2020 р.

1) в Україну найбільші частки переказів було здійснено з:

- США (486,07 млн дол. США (в екв.) – 18,02%);

- Італії (354,43 млн дол. США (в екв.) – 13,14%);

- Ізраїлю (328,81 млн дол. США (в екв.) – 12,19%);

- Німеччини (2,16 млн дол. США (в екв.) – 7,27%);

2) з України найбільші частки переказів було здійснено в:

- Грузію (91,72 млн дол. США (в екв.) – 16,49%);

- Азербайджан (26,03 млн дол. США (в екв.) – 4,68%);

- Туреччину (23,47 млн дол. США (в екв.) – 4,22%);

- Польщу (22,14 млн дол. США (в екв.) – 3,98%);

в) у 2021 р.

1) в Україну найбільші частки переказів було здійснено з:

- США (598,59 млн дол. США (в екв.) – 18,96%);

- Ізраїлю (377,59 млн дол. США (в екв.) – 11,96%);

- Італії (347,60 млн дол. США (в екв.) – 11,01%);

- Німеччини (208,37 млн дол. США (в екв.) – 6,60%);

2) з України найбільші частки переказів було здійснено в:

- Грузію (95,44 млн дол. США (в екв.) – 15,03%);

- Туреччину (36,13 млн дол. США (в екв.) – 5,69%);

- Азербайджан (32,64 млн дол. США (в екв.) – 5,14%);

- Польщу (27,75 млн дол. США (в екв.) – 4,37%).

Отже, сьогодні в Україні є досить ефективним функціонал платіжних систем, як систем переказу коштів, так і карткових систем платежів.

2.2 Основні засади діяльності АТ «КБ «ПриватБанк», її фінансово-майнове забезпечення та функціонал платіжних систем банку за 2019-2021 роки

Акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк», яке сьогодні є державним банком, було утворене відповідно до установчого договору від 07.02.1992 р. у формі товариства з обмеженою відповідальністю Комерційний банк «ПриватБанк». У 2000 р. на підставі рішення установчих зборів акціонерів банк був реорганізований у закрите акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк». Наступна реорганізація відбулася у 2009 р., в якому банк був перетворений на публічне акціонерне товариство. У 2016 р. держава набула право власності на 100% акцій банку, а її функції з управління корпоративними правами в банку став здійснювати Кабінет Міністрів України. У 2018 р. рішенням єдиного акціонера банку – держави – було змінено тип банку на приватне акціонерне товариство комерційни банк «ПриватБанк».

АТ КБ «ПриватБанк всі роки свого існування є лідером банківського ринку країни, так за 2021 р. банк має такі вагомі показники:

- «10,6 млн карток видано клієнтам. Це як усе населення Чехії або Португалії;
- у 193 країнах були задіяні картки банку;
- 3,97 млрд онлайн та офлан оплат із карток банку у магазинах;
- 42,3 млрд грн видано за договорами «Оплата частинами» й «Миттєва розстрочка», іпотеки, авто в лізинг, кредити готівкою;
- на суму 1,3 млн грн придбано різноманітних товарів та послуг завдяки сервісам «Оплата частинами» й «Миттєва розстрочка»;
- 14 млн клієнтів інтернет-банкінгу (Приват24) [7].

При цьому варто відмітити, що через інтернет-банкінг Приват24 було здійснено:

- 3,5 млн операцій щодня;
- придбано 5,1 млн квитків;

- 506 млн переказів з картки на картку;
- 1 млн встановлено діджитал-скінів для карток клієнтів банку;
- 1 млрд операцій за рік;
- 196 млн мобільних поповнень;
- 242 млн комунальних платежів [7].

Таким чином, метою діяльності АТ «ПриватБанк» є «провадження банківської діяльності, спрямованої на отримання прибутку для власного розвитку та в інтересах вкласника. Предметом діяльності банку є надання банківських та інших фінансових послуг як у національній, так і в іноземній валюті, та провадження іншої діяльності, визначеної законодавством» [53].

22 серпня 2022 р. «Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings підтвердило довгострокові рейтинги дефолту емітента чотирьох державних банків, в т.ч. АТ КБ «ПриватБанк», та трьох приватних банків України в іноземній та національній валюті на рівні CCC- та CCC відповідно. Також Fitch знизило рейтинг стійкості шести банків до CC, а рейтинг Приватбанку до CCC-, щоб відобразити підвищені суверенні ризики та ризики операційного середовища для кредитоспроможності банків. Зниження рейтингів стійкості стало результатом зниження суверенного рейтингу України до CC через відстрочку виплат за єврооблігаціями. Вища стійкість ПриватБанка на рівні CCC- показує сильніші буфери покриття збитків, ніж у інших шести банків» [32].

За розміром активів, зобов'язань, капіталу, прибутку, кредитного та депозитного портфелів АТ КБ «ПриватБанк» за період з 2019 р. по 2021 р. (дані додатку В) займав лідируючі позиції серед усіх банків України (таблиця 2.4).

Аналіз обсягів, складу і структури активів АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр. представлено в таблиці Г.1 Додатку Г, динаміка цих показників наведена у таблиці 2.5. Дані таблиці Г.1 свідчать, що найбільшу частку у активах банку у 2019 р. займали «Фінансові активи, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток».

Частка таких фіінансових активів становила 15,34%. У 2020 р. та 2021 р.

найбільшу питому вагу (відповідно 21,05% та 22,15%) в активах банку займали «Цінні папери, які обліковуються за справедливою вартістю через інший сукупний дохід».

Таблиця 2.4 – Місця АТ КБ «ПриватБанк» серед банків України за розміром активів, зобов'язань, капіталу, прибутку, кредитного та депозитного портфелів у 2019-2021 роках

Роки	Місця АТ КБ «ПриватБанк» серед банків України за розміром:					
	активів	зобов'язань	капіталу	прибутку після оподаткування	кредитів наданих	депозитних зобов'язань
2019	1	1	1	1	2	1
Сума, млрд грн	552,0	259,6	54,5	32,6	61,0	231,4
2020	1	1	1	1	2	1
Сума, млрд грн	566,2	334,1	52,8	24,3	56,8	309,5
2021	1	1	1	1	2	1
Сума, млрд грн	582,8	340,6	66,6	35,0	70,2	321,7

Складено автором за даними додатку В.

За статєю активів банку - «Кредити та заборгованість клієнтів», в аналізованому періоді, також відзначаються значною часткою в активах банку . Так їх частка становила: 11,06% у 2019 р.; 10,03% .у 2020 р.; 12,04% .у 2020 р. Назагал, варто відмітити, що обсяг активів АТ «КБ «ПриватБанк» щороку зростав. Так, у 2019 р. обсяг активів складав 552058,1 млн грн, у 2020 р. - 566179,3 млн грн, а у 2021 р. - 582851,1 млн грн.

При цьому, дані таблиці 2.5 свідчать, що у 2020 р. порівняно із попереднім роком активи банку зросли на 14121,20 млн грн або на 2,56%, а у 2021 р. порівняно з 2020 р. вони зросли на 16671,8 млн грн або на 2,94%.

Таблиця 2.5 – Динаміка обсягу складових активів АТ КБ «ПриватБанк» за 2019-2021 рр.

Активи	Абсолютне відхилення, млн грн		Темп приросту (спаду), %		Темп зростання, %	
	2020 /2019	2021/2020	2020/2019	2021/2020	2020 /2019	2021/2020
Грошові кошти та їх еквіваленти	-1571,50	+1088,1	-5,49	+4,03	94,51	104,03
Фінансові активи, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток	+16069,60	-7653,4	+18,98	-7,60	118,98	92,40
Кошти в інших банках	+5850,30	+2186,3	+32,86	+9,24	132,86	109,24
Кредити та заборгованість клієнтів	-4228,30	+13388	-6,93	+23,57	93,07	123,57
Кредити та заборгованість юридичних осіб	-380,90	+4035,6	-2,56	+27,83	97,44	127,83
Кредити та заборгованість фізичних осіб	-3847,30	+9352,3	-8,34	+22,11	91,66	122,11
Цінні папери, які обліковуються за справедливою вартістю через інший сукупний дохід	+52594,40	+9878	+78,97	+8,29	178,97	108,29
Цінні папери, які обліковуються за амортизованою собівартістю	-500,50	-1098,1	-1,79	-4,01	98,21	95,99
Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії	-124,40	0	-80,47	0	19,53	100,0
Інвестиційна нерухомість	-445,70	-944,2	-13,19	-32,19	86,81	67,81
Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток	+4403,0	+3317,8	+195,09	+49,82	295,09	149,82
Відстрочений податковий актив	0	-18	0	-100,0	100,0	0,00
Основні засоби та нематеріальні активи	+1161,50	-279,8	+17,92	-3,66	117,92	96,34
Інші фінансові активи	-231,20	+1099,5	-1,84	+8,92	98,16	108,92
Інші активи	-443,80	-647	-15,21	-26,14	84,79	73,86
Загальні активи, усього	+14121,20	+16671,8	+2,56	+2,94	102,56	102,94

Складено автором за даними додатку В

Збільшення величини активів у 2020 р. відбулося за рахунок збільшення сум за такими статями активів, як:

- «Фінансові активи, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток» (зростання становило 16069,60 млн грн (18,98%));

- «Кошти в інших банках» (зростання 5850,30 млн грн (32,86%))

- «Цінні папери, які обліковуються за справедливою вартістю через інший сукупний дохід» (зростання 52594,40 млн грн (78,97%));

- «Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток» (зростання 4403,0 млн грн (195,09%));

- «Основні засоби та нематеріальні активи» (зростання 1161,50 млн грн (17,92%)).

Однак, за деякими статтями активів у 2020 р. відзначається значне зменшення, а саме:

- «Грошові кошти та їх еквіваленти» (зменшення становило 1571,50 млн грн (5,49%));

- «Кредити та заборгованість клієнтів» (зменшення становило 4228,30 млн грн (6,93%)).

У 2021 р. збільшення обсягу активів було спричинене зростанням майже за всіма статтями (найбільше зростання відзначається за такими статтями активів, як:

- «Кредити та заборгованість клієнтів» (зростання становило 13388 млн грн (23,57%));

- «Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток» (зростання становило 3317,8 млн грн (49,82%));

- «Кошти в інших банках» (зростання становило 2186,3 млн грн (9,24%)).

Що стосується негативного впливу на величину активів банку, то найбільше зменшення відмічено за статтею «Фінансові активи, що обліковуються за справедливою вартістю через прибуток або збиток», яке становило 7653,4 млн грн чи 7,60%.

Отже, АТ КБ «ПриватБанк» має задовільну загальну структуру активів,

що дозволяє банку ефективно здійснювати його багатовидову діяльність.

Показники, що характеризують обсяг та склад капіталу АТ КБ «ПриватБанк» наведено в таблиці Г.2 додатку Г. Дані таблиці Г.2 свідчать, що, хоча величина статутного капіталу банку залишалась незмінною (206060 млн грн), статутний капітал займає найбільшу частку в капіталі банку, яка становила у 2019 р. 377,89%; у 2020 р. - 390,09%; у 2021 р. - 309,33%). Варто відмітити, що розраховані показники питомої ваги статутного капіталу значно перевищують узагальнуючі показники розміру капіталу АТ «КБ «ПриватБанк, що є вкрай негативним фактом. Ця ситуація спричинена тим, що у складі капіталу банку в 2019-2021 рр. є значна сума непокритих збитків, що у відсотках становить у 2019 р. 311,61%; у 2020 р. 324,98%; у 2021 р. 236,05%. Динаміка розміру складових капіталу АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр. наведена у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Динаміка розміру складових капіталу АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр.

Капітал	Абсолютне відхилення, млн грн		Темп приросту (спаду), %		Темп зростання, %	
	2020/2019	2021/2020	2020/2019	2021/2020	2020/2019	2021/2020
Статутний капітал	0	0	0	0	100,0	100,0
Емісійні різниці	0	0	0	0	100,0	100,0
Резервні та інші фонди банку	+1630,4	+1215,1	+23,80	+14,33	123,80	114,33
Резерви переоцінки	-1589,5	-1842,4	-13,80	-18,56	86,20	81,44
Непокритий збиток	+1746	-14417,9	+1,03	-8,40	101,03	91,60
Капітал банку	-1705	+13790,6	-3,13	+26,11	96,87	126,11

Складено автором за даними додатку В

Дані таблиці 2.6 свідчать, що капітал АТ КБ «ПриватБанк» за аналізований період зріс на 12085,6 млн грн, тобто на 22,16% (однак, за 2019-2020 рр. капітал зменшився на 1705 млн грн чи на 3,13%, а за 2020-2021 рр.

його розмір зріс на 13790,6 млн грн чи на 26,11%).

Тенденцію до зростання за 2019-2021 рр. мала така стаття капіталу банку, як «Резервні та інші фонди банку» (у 2020 р. порівняно з 2019 р. вони зросли на 1630,4 млн грн чи на 23,8%, а у 2021 р. порівняно з 2020 р. – на 1215,1 млн грн чи на 14,33%). За аналізований період, в банку відбулося значне скорочення сум непокритих збитків, яке становило 12671,9 млн грн чи 7,46%. При цьому, у 2020 р. непокриті збитки зросли на 1746 млн грн, тобто на 1,03%, а у 2021 р. їх сума зменшилась на 14417,9 млн грн, тобто на 8,40%.

Показники, що характеризують фінансові результати АТ КБ «ПриватБанк» наведено у таблиці Г.3 Додатку Г. Дані таблиці Г.3 свідчать, що вагому частку у доходах АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр. займає «Чистий процентний дохід» (у 2019 році вона знизилась до 41,29%; у 2020 р. їх частка зменшилась до 40,40%; у 2021 р. частка процентних доходів зросла до 57,55%). При цьому, у 2019-2021 рр. діяльність АТ КБ «ПриватБанк» була прибутковою (прибуток банку після оподаткування у 2019 р. склав 32609,2 млн грн; у 2020 р. – 24302,2 млн грн, а у 2021 р. - 35050,4 млн грн).

Загалом за аналізований період прибуток АТ «КБ «ПриватБанк» збільшився на 2 441,2 млн грн чи на 7,49%. Як свідчать дані таблиці 2.7, у 2020 р. порівняно із 2019 р. прибуток банку зменшився на 8307 млн грн чи на 25,47%, а вже у 2021 р. порівняно з 2020 р. цей показник зріс на 10748,2 млн грн чи на 44,23%.

Показники загального обсягу зобов’язань АТ КБ «ПриватБанк» та їх структури у 2019-2021 рр. наведено в таблиці Г.4 Додатку Г. Так, дані таблиці Г.4 свідчать, що найбільшу частку у зобов’язаннях банку займають кошти клієнтів (у 2019 р. вони склали 86,23%; у 2020 р. - 92,64%; у 2021 р. - 94,44%).

Отже, частка кошти клієнтів у зобов’язаннях банку зросла на 9,52%). У таблиці 2.8 представлено динаміка зобов’язань АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр. Як за загальною їх величиною, так і за окремими їх складовими.

Таблиця 2.7 – Динаміка обсягу складових фінансових результатів АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр.

Доходи	Абсолютне відхилення, млн грн		Темп приросту (спаду), %		Темп зростання, %	
	2020 /2019	2021 /2020	2020 /2019	2021 /2020	2020 /2019	2021 /2020
1	3		5		7	
Чистий процентний дохід	+1934,8	+7715,3	+9,84	+35,72	109,84	135,72
Чистий комісійний дохід	+572,2	+4456,5	+3,15	+23,75	103,15	123,75
Торговий результат	+4108,5	-15087	+54,14	-128,99	154,14	-28,99
Інші операційні доходи	-380,6	+303,9	-26,30	+28,50	73,70	128,50
Інші доходи	-407,2	+85,9	-54,67	+25,44	45,33	125,44
Всього доходів	+5827,8	-2525,6	12,23	-4,72	112,23	95,28
Всього витрат	+14139,9	-13296	+94,10	-45,59	194,10	54,41
Прибуток/ (збиток) до оподаткування	-8312,1	+10770,4	-25,49	+44,33	74,51	144,33
Прибуток/ (збиток) після оподаткування	-8307	+10748,2	-25,47	+44,23	74,53	144,23

Складено автором за даними додатку В

За даними таблиці 2.8 видно, що зобов’язання АТ КБ «ПриватБанк» у 2020 р. порівняно із 2019 р. вони зросли на 151233,90 млн грн (на 82,69%), а у 2021 р. порівняно із 2020 р. зросли на 6526,4 млн грн (на 1,95%). Найбільший вплива на зростання зобов’язань банку здійснила позитивна зміна величини коштів клієнтів банку.

Так, у 2020 р. порівняно із попереднім роком кошти клієнтів зросли на 151832,70 млн грн чи на 96,28%, у 2021 р. порівняно з 2020 р. їх величина зросла на 12168,9 млн грн чи на 3,93%. У складі зобов’язань банку на початок аналізованого періоду були кошти отримані в НБУ у сумі 7720,8 млн грн, а на кінець цього періоду ці кошти зменшились до нуля.

Загалом відмітимо, що, маючи статус державного АТ «ПриватБанк» є прикладом стабільності, впевненості та динамічного розвитку, національним надбанням держави та символом респектабельності. Послугами банку сьогодні користуються всі категорії населення, що забезпечує провідну позицію банку на ринку роздрібних банківських послуг України.

Таблиця 2.8 – Динаміка обсягу складових зобов'язань АТ КБ «ПриватБанк» у 2019-2021 рр.

Зобов'язання	Абсолютне відхилення, млн грн		Темп приросту (спаду), %		Темп зростання, %	
	2020 /2019	2021 /2020	2020 /2019	2021 /2020	2020/ 2019	2021 /2020
1	2	3	4	5	6	8
Кошти отримані від НБУ	-7720,80	0	-100,00	0	+100,0	0
Кошти банків	-48,30	+0,3	-95,64	+13,64	+4,36	113,64
Кошти клієнтів	+151832,70	+12168,9	+96,28	+3,93	+196,28	103,93
Боргові цінні папери, емітовані банком	+0,10	+0,1	+4,55	+4,35	+104,55	104,35
Відстрочені податкові зобов'язання	+24,50	-4,7	+17,59	-2,87	+117,59	97,13
Резерви за зобов'язаннями	+8377,50	-7037,2	+362,66	-65,85	462,66	34,15
Інші фінансові зобов'язання	-2950,50	+2026,2	-25,56	+23,58	+74,44	123,58
Інші зобов'язання	+1142,60	-607,2	+33,47	-13,33	+133,47	86,67
Субординовани й борг	+235,60	-8,3	+100,0	-3,52	0	96,48
Усього зобов'язань	+151233,90	+6526,4	+82,69	+1,95	+182,69	101,95

Складено за даними додатку В

АТ КБ «ПриватБанк» зосередив свої зусилля на створенні сприятливих та вигідних умов обслуговування клієнтів, розширенні переліку банківських послуг, збільшенні присутності на ринку продуктів і послуг. Розуміючи соціальну важливість присутності саме державного банку в найвіддаленіших куточках країни та його роль в реалізації державних програм, АТ КБ «ПриватБанк» зосереджує свої зусилля на створенні сприятливих умов для обслуговування всіх верст населення, забезпеченні соціальних та компенсаційних виплат громадянам, наданні широкого спектру фінансових послуг та розрахунково-платіжних операцій.

3 Дослідження особливостей функціонування платіжної системи PrivatMoney АТ КБ «ПриватБанк» та напрямів удосконалення управління ризиками притаманними їй

Розвиток платіжного простору будь-якої країни є залежним від ефективності взаємодії всіх суб'єктів різноманітних розрахунково-платіжних операцій, надавачів та отримувачів платіжних послуг і на національному, і на міжнародному рівні. Звичайно здійснення процесу надання платіжних послуг має базуватись на першочерговому врахуванні інтересів національного фінансового ринку. При цьому, міжнародний фінансовий ринок все ж є тією платформою, де організаторам, учасникам, операторам та клієнтам платіжних систем надається перспектива необмеженого розширення та диференціації платіжних послуг й оптимізації витрат з метою максимізації доходів.

Як вже зазначалось, модернізація платіжної інфраструктури України та її платіжної системи здійснюється НБУ відповідно до світових стандартів та вимог, а також відповідно до Стратегії розвитку фінансового сектора та розвитку платіжної інфраструктури України [55]. «Основною метою ключових гравців фінансової екосистеми є задоволення потреб кінцевих споживачів, якими є суб'єкти економіки України, які в процесі своєї діяльності потребують використання різних фінансових інструментів для досягнення власних цілей. Саме кінцеві споживачі фінансових послуг перебувають у центрі уваги всіх учасників фінансової екосистеми, адже створення умов для ефективної роботи економічних суб'єктів є основним завданням усього фінансового сектору. З цією метою ключові гравці екосистеми взаємодіють між собою, створюючи актуальні сервіси та продукти для споживачів. Від злагодженої, взаємовигідної роботи учасників, що ґрунтується на відкритості та повазі до інтересів учасників, залежить успіх роботи всієї екосистеми» [55]. Стратегічними цілями та досягненнями, які є дотичними до розвитку платіжних систем щодо розвитку архітектури фінансового ринку та оверсайта, є:

«- прийняття та впровадження Закону України «Про платіжні послуги», який адаптовано до вимог директиви ЄС PSD2;

- запровадження стандартів Open Banking на ринку України. Цільове значення індикатора на 01.01.2025 - не менше 80% надавачів платіжних послуг забезпечують можливість роботи у форматі Open Banking

- упровадження нових стандартів та форматів платежів (ISO 20022). Цільове значення індикатора на 01.01.2025 - впроваджено нові стандарти ISO 20022;

- затвердження та імплементація правил використання QR-коду для переказу коштів. Цільове значення індикатора на 01.01.2025 - затверджено та імплементовано правила використання QR-коду для переказу коштів;

- розширення регламенту роботи СЕП 24/7. Цільове значення індикатора на 01.01.2025 – СЕП працює в режимі 24/7;

- упровадження миттєвих платежів (Instant payments);

- частка банків-емітентів НПС "ПРОСТІР" 21,0%. Цільове значення індикатора на 01.01.2025 – понад 70%;

- рівень приймання карток НПС "ПРОСТІР" в Україні (POS – 98%, АТМ – 87%, e-com >85%, p2p <50%). Цільове значення індикатора на 01.01.2025 – 99,0%» [55].

Загалом будь яка платіжна система, як «об’єкт платіжної інфраструктури має забезпечити спроможність своєчасно та ефективно виконувати/надавати критичні операції/послуги в штатному режимі діяльності платіжної інфраструктури та в надзвичайних ситуаціях» [29]. Зрозумілим є той факт, що «сфера функціонування платіжних систем відноситься до ризикових сфер діяльності, що пояснюється наявністю значної кількості зв’язків між учасниками, обсягом та розміром виконуваних у цих системах операцій, високою мобільністю та оперативністю розрахунків, швидким розвитком новітніх технологій, розвитком систем дистанційного банківського обслуговування, що своєю чергою створює потенційні можливості для порушення нормального проходження платежів, що може негайно викликати

величезні негативні наслідки для усієї платіжної системи» [23, с.49]. Управління рівнем ризику передбачає проведення аналізу ризиків у процесі стратегічного, тактичного та оперативного планування і дає змогу отримати якісну та кількісну оцінку можливих ризиків [63, p.47].

НБУ розроблено цілий ряд нормативних документів, які регламентують суть ризиків платіжних систем і особливості управління ними, зокрема: Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні [41], Методичні рекомендації з управління ризиками в платіжних системах [29], Методичні рекомендації щодо управління операційним ризиком (у тому числі кіберризиком та безперервністю діяльності) та забезпечення зберігання інформації про клієнтів об'єктами платіжної інфраструктури [30], Рекомендації Національного банку України щодо складання правил платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент [48], які враховують міжнародний досвід з питань оверсайту платіжних систем та управління ризиками платіжних систем. Так, НБУ визначено, що «ідентифікація ризиків у платіжній системі передбачає виявлення ризиків, які можуть мати вплив на діяльність платіжної системи. До таких ризиків належать ризики, на які платіжна система наражається внаслідок взаємодії зі своїми учасниками, іншими платіжними системами, операторами послуг платіжної інфраструктури, розрахунковими банками, постачальниками ліквідності (банки), або ризики, які платіжна система створює сама [29]. Сьогодні єдиного комплексу ризиків платіжних систем не окреслено. «Методичними рекомендаціями з управління ризиками в платіжних системах» визначено необхідність ідентифікації та подальшого управління такими ризиками: правовим; операційним; фінансовим, який включає кредитний ризик; ризиком ліквідності, загальним комерційним ризиком та системним ризиком [29]. Однак, аналіз думок зарубіжних і вітчизняних учених, дає змогу означити необхідність віднесення до ризиків платіжних систем, профіль яких значно розширюється в умовах впровадження різноманітних платіжних інструментів та технологій здійснення переказів, платежів та розрахунків, й такі ризики, як:

- інвестиційний ризик, який варто віднести до фінансових ризиків, що є ризиком втрати або недоступності фінансових активів платіжної організації платіжної системи та/або фінансових активів, що передані платіжній організації платіжної системи учасником платіжної системи, що виникає внаслідок їх інвестування;

- кіберризик – «ймовірність загрози інтерактивним цифровим мережам, що використовуються для передачі, модифікації та зберігання інформації (кіберпростору)» [12, с.103] ;

- стратегічний ризик – ризик відхилення від запланованих показників за умов неадекватної оцінки доцільності впровадження платіжною системою нових платіжних послуг і технологій;

- репутаційний ризик – ризик ймовірності отримання в перспективі фінансових втрат, зумовлених формуванням негативної суспільної думки про платіжну організацію платіжної системи за умов невідповідності платіжної системи вимогам ринку, незручного, складного та незрозумілого інтерфейсу системи для клієнта;

- депозитарний ризик – ризик втрати фінансових активів платіжної організації платіжної системи та/або фінансових активів, що передані платіжній організації платіжної системи учасником платіжної системи, з вини юридичної особи, що прийняла на зберігання ці фінансові активи;

- комплаєнс ризик – ризик недоотримання запланованих доходів або втрати репутації внаслідок невиконання платіжною організацією платіжної системи вимог законодавства, нормативно-правових актів, ринкових стандартів, правил добросовісної конкуренції, правил корпоративної етики, виникнення конфлікту інтересів, а також внутрішніх документів.

Типізація ризиків платіжних систем банківських і небанківських установ наведена в таблиці Д.1 додатку Д.

Процес управління ризиками платіжних систем, першочергово, передбачає ідентифікацію та оцінку ризиків, вибір методів управління ризиком та їх застосування з метою досягнення оптимального співвідношення між

доходами та ризиком. «Серед способів управління ризиками, залежно від спеціальних прийомів, можна виділити дві групи:

- організаційно-технічні способи управління, які охоплюють заходи уникнення ризику, зниження його рівня;

- фінансово-договірні способи самостійного протистояння ризикам, передавання ризику, страхування ризиків і, як наслідок, – забезпечення інформаційної безпеки платіжної системи» [17].

Відповідно до Методичних рекомендацій з управління ризиками в платіжних системах, система управління ризиками платіжної системи має включати (рисунок 3.1):

«а) управлінські процедури платіжної організації, в яких доцільно передбачити положення щодо системи управління ризиками в платіжній системі та відповідальність;

б) правила та процедури діяльності платіжної системи, в яких доцільно передбачити зокрема механізм з управління ризиками в платіжній системі, що включає:

1) організаційну структуру з управління ризиками, яка забезпечує контроль за виконанням учасниками платіжної системи відповідних вимог у частині управління ризиками, встановленими правилами платіжної системи;;

2) відповідальних осіб або підрозділи за управління ризиками;

3) підрозділ або осіб, відповідальних за здійснення внутрішнього контролю в платіжній системі;

4) регулярне інформування керівного органу платіжної організації платіжної системи щодо стану управління ризиками платіжної системи;

5) показники та порядок забезпечення безперервності діяльності платіжної системи;

6) порядок обміну інформацією, необхідною для управління ризиками всередині платіжної організації, а також між платіжною організацією та учасниками платіжної системи;

7) періодичну оцінку якості функціонування операційних і технологічних

засобів та процедур;

в) інструменти з управління ризиками в платіжній системі, що включає:

1) ідентифікацію ризиків, яка передбачає виявлення ризиків, які можуть мати вплив на діяльність платіжної системи;

2) аналіз ризиків, який передбачає дослідження характеру виникнення ризиків, визначення їх рівня, що створює основу для оцінювання ризиків та прийняття рішення щодо реагування на ризики;

3) оцінювання ризиків, яке передбачає визначення видів ризиків та їх джерел, об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на певний вид ризику, класифікацію та сценарний аналіз виникнення операційних подій, вимірювання втрат у результаті їх виникнення;

4) вжиття управлінських заходів, які вживаються за результатами ідентифікації ризиків, їх аналізу та оцінювання. Такі заходи спрямовані на:

- обмеження (зниження) ризиків (зменшення вірогідності виникнення ризиків та/або розмірів можливих збитків у разі настання несприятливих подій);

- збереження ризиків (прийняття ризиків або, у разі необхідності, збільшення їх до рівня, що не перевищує прийнятний рівень);

- передавання ризиків (розподіл ризиків з іншою стороною або його передавання іншій стороні (аутсорсинг);

- ухилення від ризиків (відмова від початку або продовження діяльності, внаслідок якої виникають ризики) в платіжній системі;

5) моніторинг та звітування, здійснення якого включає збір (накопичення), оброблення та аналіз інформації, на основі якої здійснюються оцінювання, контроль ризиків та складання відповідної звітності» [29].

Отже, оцінювання ризиків платіжної системи та ефективності управління ними займає чільне місце в системі управління ризиками платіжних систем. Наразі, оцінювання ризиків платіжної системи може здійснюватись через застосування якісного та кількісного методів.

Рисунок 3.1 – Система управління ризиками платіжної системи

Сформовано автором за [29].

Так, якісний метод оцінювання має на меті прийняття управлінських та організаційних рішень через словесний опис ризиків, що може уособлюватись в карті профілю ризиків платіжної системи (таблиця Д.2 додатку Д). «Якісне оцінювання здійснюється у випадках, коли неможливо отримати точні кількісні характеристики на основі фактичних або прогнозних даних, та передбачає визначення негативних наслідків, вірогідності їх настання» [29].

Кількісний метод оцінки ризиків платіжної системи, має на меті визначення рівня втрат в платіжній системі за операціями, які нею здійснюються, та базується на розрахунку певних кількісних показників, а також на присвоєнні якісним показникам кількісних значень. Кількісний метод має серйозні переваги порівняно з якісним методом, так як: «дає змогу обґрунтувати розміри резервів для покриття ризиків, що оцінюються; забезпечує можливість підсумувати ризики та визначити рівень фінансових втрат у платіжній системі» [29]. Саме за цим методом варто здійснити оцінку ризиків, які притаманні платіжній система PrivatMoney, яка є міжнародною платіжною системою грошових переказів, створеною АТ КБ «ПРИВАТБАНК». PrivatMoney, як об’єкт оверсайту визнана важливою платіжною системою України [38]. Система PrivatMoney дозволяє здійснити перекази по всій території України та за її межами. При цьому, перекази за межі України і в Україну через PrivatMoney можуть здійснюватись з таких країн і в такі країни, перелік яких наведено в таблиці 3.1. Тарифи на здійснення переказів через PrivatMoney представлено в додатку Е.

Отже, як зазначено в Методичних рекомендаціями з управління ризиками в платіжних системах «оцінювання ризиків платіжної системи передбачає:

- установлення переліку послуг, що надаються в платіжній системі;
- ідентифікацію та оцінювання ризиків, притаманних платіжній системі;
- ідентифікацію та оцінювання ефективності наявних контролів для зменшення цих ризиків» [29].

Таблиця 3.1 – Країни, до яких можна надіслати і з яких можна отримати перекази через платіжну систему PrivatMoney

Перекази через платіжну систему PrivatMoney:	
до країн	з країн
Австрія	
Азербайджан	
Великобританія	
Греція	
Грузія	
Естонія	
Ізраїль	
Латвія	
Литва	
Молдова	
Польща	
Словаччина	
Угорщина	
Україна	
Фінляндія	
Чехія	
Швеція	
х	Іспанія
х	Італія

Складено автором за даними [38]

На основі типізації ризиків платіжних систем банківських і небанківських установ, яка наведена в таблиці Д.1 додатку Д, ключовими ризиками, які притаманні платіжній системі PrivatMoney є: правовий ризик; операційний ризик; фінансовий ризик, який включає кредитний ризик; ризик ліквідності, загальний комерційний ризик; системний ризик; інвестиційний ризик; кіберризик; стратегічний ризик; репутаційний ризик; депозитарний ризик; комплаєнс ризик.

Притаманність кожного з ключових ризиків платіжній системі ($ПрР_iПС$) розраховується за формулою:

$$ПрР_iПС = ВпР_i \cdot ЙВР_i, \quad (3.1)$$

де $ВпР_i$ – вплив і-го ризику на платіжну систему;

$ЙВР_i$ – ймовірність виникнення і-го ризику в платіжній системі.

НБУ запропоновано шкалу рівня впливу ризику на платіжну систему та шкалу ймовірності виникнення ризику у платіжній системі, яка має такий вигляд (таблиця 3.2-3.3):

Таблиця 3.2 – Шкала впливу ризику на платіжну систему

Рівень впливу ризику	низький	середній	високий
Значення впливу ризику	1	5	10

Складено за [29]

Таблиця 3.3 – Шкала ймовірності виникнення ризику у платіжній системі

Рівень ймовірності ризику	низька	середня	висока
Значення ймовірності ризику	5	10	15

Складено за [29]

Таким чином, розрахувавши за формулою 3.1 притаманність кожного виду ризику, можна узагальнити притаманність ризиків платіжній системі за її середнім значенням (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4 – Шкала притаманності ризику платіжній системі

Показники	Рівень		
	Низька(ий)	Середня(ій)	Висока(ий)
Значення впливу ризику	1	5	10
Значення ймовірності ризику	5	10	15
Значення притаманності ризику	5	50	150

Складено за [29]

З метою здійснення розрахунків щодо визначення значення впливу ризику та значення ймовірності ризику у платіжній системі PrivatMoney, було розроблено «Анкету опитування щодо управління ризиками платіжної системи PrivatMoney» (додаток Ж) та на її основі проведене опитування відповідальних працівників АТ КБ «ПриватБанк», які дотичні до функціоналу платіжної системи PrivatMoney». У результаті проведеного опитування було:

1) отримано відповідь на питання «Чи притаманний ризик платіжній системі PrivatMoney?»;

2) дано оцінку:

- рівня впливу притаманного платіжній системі PrivatMoney ризику;

- рівня ймовірності виникнення ризику притаманного платіжній системі PrivatMoney;

- рівня ефективності побудови контролю в платіжній системі PrivatMoney щодо його відповідності цілям платіжної системи та його здатності зменшувати ризики в платіжній системі;

- рівня ефективності реалізації контролю в платіжній системі PrivatMoney щодо його дієвості шляхом чіткого дотримання процедур.

Отже, узагальнені результати щодо означених напрямів оцінювання ризиків платіжної системи та управління ними представлено в таблиці 3.5 (варто зауважити, що жоден з видів ризику респондентами не був зазначений, як такий, що не впливає на платіжну систему).

За даними таблиці 3.5 видно, що високий рівень впливу на платіжну систему PrivatMoney (рівень оцінки 10 балів) здійснюють такі ризики: операційний, системний та кіберризик. А низький вплив на цю платіжну систему здійснюють такі ризики: інвестиційний (3,9 бала) та стратегічний (4,8 балів). Щодо рівня ймовірності ризику, то високий рівень респондентами визначено лише за фінансовим ризиком. Середній рівень притаманності ризиків по платіжній системі дорівнює 80,95 балів, тобто є середнім.

Таблиця 3.5 – Підсумкові результати оцінки рівнів впливу ризиків та їх ймовірності в платіжній системі PrivatMoney

Вид ризику	Середня оцінка впливу ризику	Рівень впливу ризику	Середня оцінка ймовірності ризику	Рівень ймовірності ризику	Значення притаман-ності ризику	Рівень притаман-ності ризику
Правовий ризик	5,6	середній	110	середній	61,6	середній
Операційний ризик	10	високий	145	середній	145	середній
Фінансовий ризик, який включає кредитний ризик	7,5	середній	115	високий	86,25	середній
Ризик ліквідності	6,2	середній	95	середній	58,9	середній
Загальний комерційний ризик	5	середній	90	середній	45	низький
Системний ризик	10	високий	140	середній	140	середній
Інвестиційний ризик	3,9	низький	75	низький	29,25	низький
Кіберризик	10	високий	130	середній	130	середній
Стратегічний ризик	4,8	низький	105	низький	50,4	середній
Репутаційний ризик	7,5	середній	115	середній	86,25	середній
Депозитарний ризик	5	середній	105	низький	52,5	середній
Комплаєнс ризик	7,5	середній	115	низький	86,25	середній

Складено автором

На основі отриманих даних відповідальною особою за управління ризиками платіжної системи або відповідним підрозділом платіжної організації – АТ КБ «ПриватБанк», має формуватися та подаватися керівництву такий документ, як «Гаряча карта притаманності ризиків платіжній системі» (приклад якої наведено в таблиці Ж.1 додатку Ж), яка використовується при прийнятті управлінських рішень та заходів щодо управління ризиками в платіжній системі.

За результатами реалізації управлінських рішень та відповідних заходів з управління ризиками платіжної системи в платіжній організації здійснюється контроль. Тому, наступним кроком в процесі управління ризиками є визначення рівня ефективності побудови системи контролю в платіжній

організації («ефективність побудови контролю передбачає визначення його відповідності цілям платіжної системи та його здатності зменшувати ризики в платіжній системі» [29]) та рівня ефективності реалізації такого контролю («Ефективність реалізації контролю передбачає визначення його дієвості шляхом чіткого дотримання процедур» [29]). З цією метою, як було зазначено, проведене опитування за результатами якого сформовано таблицю 3.5. Таким чином, узагальнено ефективність контролю (ЕфК) визначається за формулою:

$$ЕфК = ЕфПК \cdot ЕфРК, \quad (3.2)$$

де ЕфПК – ефективність побудови контролю;

ЕфРК – ефективність реалізації контролю.

НБУ запропоновано шкалу рівня впливу ризику на платіжну систему та шкалу ймовірності виникнення ризику у платіжній системі, яка має такий вигляд (таблиця 3.6-3.7):

Таблиця 3.6 – Шкала ефективності побудови контролю ризиків в платіжній системі

Рівень ефективності побудови контролю	недостатня	середній	ефективна
Значення ефективності побудови контролю	1	5	10

Складено за [29]

Таблиця 3.7 – Шкала ефективності реалізації контролю ризиків в платіжній системі

Рівень ефективності реалізації контролю	недостатня	середня	ефективна
Значення ефективності реалізації контролю	1	5	10

Складено за [29]

Таблиця 3.8 – Шкала ефективності контролю ризиків в платіжній системі

Рівень ефективності контролю	недостатня	середня	ефективна
Значення ефективності контролю	10	50	100

Складено за [29]

Узагальнені результати щодо означених напрямів оцінювання ефективності контролю ризиків платіжної системи представлено в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8 – Підсумкові результати оцінки рівнів ефективності контролю ризиків в платіжній системі PrivatMoney

Показник	Ефективність побудови контролю в платіжній системі	Ефективність реалізації контролю в платіжній системі	Ефективність контролю в платіжній системі
Значення	8,7	8,6	74,82
Рівень	середня	середня	середня

Складено автором

На основі отриманих даних відповідальною особою за управління ризиками платіжної системи або відповідним підрозділом платіжної організації – АТ КБ «ПриватБанк», має формуватися та подаватися керівництву такий документ, як «Гаряча карта ефективності контролю ризиків у платіжній системі» (приклад якої наведено в таблиці Ж.2 додатку Ж), яка використовується при прийнятті управлінських рішень.

Останнім етапом процесу управління ризиками платіжної системи є розрахунок залишкового ризику (Рзал), який є «ризиком, що залишається після впровадження платіжною організацією заходів контролю» [29] та визначається за формулою:

$$Рзал = ПрРПС : ЕфРК. \quad (3.3)$$

Отже, залишковий ризик платіжної системи PrivatMoney дорівнює 9,41, що відповідає низькому рівню.

Крім цього, обчислюється загальний показник ризиків платіжної систем, який за визначенням НБУ «може вимірюватися за шкалою від 0 до 100 балів. Сума балів, наближена до 100, означає, що система контролю ризиків у платіжній системі перебуває на відповідному рівні» [29]. Зауважимо, що цей показник також може використовуватись і для визначення рівня прийнятності ризиків у платіжній системі. Отже, загальний показник ризиків у платіжній системі ($Р_{заг}ПС$) розраховується за формулою:

$$Р_{заг}ПС = 100 - \overline{ПрРПС}, \qquad (3,4)$$

$\overline{ПрРПС}$ – середнє значення притаманності ризиків платіжній системі.

Отже, платіжна система PrivatMoney характеризується такою системою контролю ризиків, яка перебуває на відповідному рівні, так як загальний показник ризиків у платіжній системі наближений до 100 балів.

Таким чином, ефективність застосування розглянутої методики управління ризиками платіжних систем, розробленої НБУ, може бути підвищена через розширення видового спектру ризиків, які можуть бути притаманні тій чи іншій платіжній системі.

Висновки

Результати дослідження суті та напрямів діяльності банків на ринку цінних паперів можна сформувати у такі висновки.

Неоднозначність думок науковців у розкритті суті поняття «платіжна система» дає можливість здійснити морфологічну декомпозицію його визначень на складові за такими основними ознаками порівняння, як:

- сутнісна складова визначення (ключове, вузько конкретизоване визначення платіжної системи);
- суб'єктна складова визначення (учасники платіжної системи);
- інструментно-процедурна складова визначення (інструменти, операції, процедури).

Результати морфологічної декомпозиції дали змогу конкретизувати, за виокремленими сутнісною, суб'єктною та інструментно-процедурною складовими визначень платіжної системи, авторське бачення трактування поняття «платіжна система»: платіжна система – це організаційно сформована сукупність платіжної організації, учасників платіжної системи, операторів послуг платіжної інфраструктури та відносин між ними щодо проведення платежів, переказів коштів та розрахунків на основі платіжних інструментів, програмно-технічних та інших засобів, процедур, законів, норм і правил на рівні окремих країн чи на міжнародному рівні.

Платіжні системи класифікуються як за різними загальними, притаманними всім платіжним системам ознаками, так і за специфічними ознаками, які окреслюють специфічні риси окремих видів платіжних систем. Серед різноманіття запропонованих дослідниками ознак, не представлено поділ платіжних систем за суб'єктами обслуговування, які отримують платіжні послуги. Так, за такою ознакою платіжні системи можуть бути розмежовані на: платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банки та їх клієнти (міжбанківські платіжні системи); платіжні

системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є банківські установи, що належать до однієї групи (внутрішньобанківські платіжні системи); платіжні системи, суб'єктами обслуговування яких, які отримують платіжні послуги, є власники (держателі, розпорядники) кредитних карток, дебетних карток, «електронні гаманців», цифрових грошей тощо (системи масових платежів). Також платіжні системи варто поділяти за ознакою функціоналу самої системи на: системи переказу коштів; системи розрахунків за угодами щодо цінних паперів та карткові платіжні системи.

Розглядаючи узагальнено платіжні системи України, можна вирізнити таких два види платіжних систем: внутрішні платіжні системи, які включають державні та внутрішньодержавні платіжні системи; міжнародні платіжні системи. Державні платіжні системи України Системи електронних платежів (СЕП) та Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР) створені НБУ, який є їх платіжною організацією, а також розрахунковим банком.

Банк, як учасник платіжної системи, відповідно може виступати чи банком-емітентом, чи банком-еквайером. Так, банк-емітент, як учасник платіжної системи, здійснює: випуск пластикових (чи віртуальних) карток та їх обслуговування; розрахунки з суб'єктами, що проводять операції з продажу товарів чи надання послуг з використанням з метою розрахунків електронні системи.

З метою забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування інфраструктур фінансового ринку, в т.ч. платіжних систем, НБУ здійснює їх оверсайт, який спрямований на виявлення та запобігання ризиковій діяльності, що загрожує інтересам користувачів інфраструктур фінансового ринку. За результатами проведеного дослідження щодо здійснення оверсайту платіжних систем можна резюмувати, що проведення оверсайту доцільно уособлювати з дією організаційно-функціонального механізму, складовими якого варто розглядати: мету, принципи, суб'єкт; об'єкти; функціональні напрями; методи; забезпечення; результати (рішення). Саме

такий системний підхід розуміння оверсайту як організаційно-функціонального механізму, який формується та використовується НБУ дозволяє сприяти досягненню різноманітних якісних характеристик діяльності платіжних систем (їх оперативності, безпечності, економічності, безперебійності та ефективності), що, своєю чергою, сприяє забезпеченню підтримки високого рівня довіри до платіжних систем з боку отримувачів платіжних послуг, їх захисту, а також економічному зростанню та підвищенню суспільного добробуту держави.

Аналізуючи ефективність функціонування платіжних систем наступного рівня, тобто платіжних систем, платіжними організаціями яких є банки та небанківські установи, можна відмітити, що їх загальна кількість за 2019-2021 рр. зазнала незначного розширення. Так, з 01.01.2019 р. по 01.01.2022 р. кількість платіжних систем в Україні зросла від 42 до 51. При цьому, з офіційного сайту НБУ розраховано, що станом на 01.01.2022 в Україні було зареєстровано такі платіжні системи:

- 15 платіжних систем, платіжними організаціями, яких є банки (в т.ч. 9 систем переказу коштів та 6 внутрішньобанківських систем);
- 21 платіжна система, платіжними організаціями, яких є небанківські установи;
- 15 міжнародних платіжних систем, створених нерезидентами (в т.ч. 9 міжнародних систем переказу коштів та 6 міжнародних карткових платіжних систем).

Аналіз структури сум переказів в межах України доводить, що небанківськими установами було надано «левову» частку всіх переказів. Що ж стосується міжнародних переказів як в Україну, так і за межі України, то лідерами здійснення таких переказів є платіжні системи, які створені банківськими установами.

Сфера функціонування платіжних систем відноситься до ризикових сфер діяльності, що пояснюється наявністю значної кількості зв’язків між учасниками, обсягом та розміром виконуваних у цих системах операцій,

високою мобільністю та оперативністю розрахунків, швидким розвитком новітніх технологій, розвитком систем дистанційного банківського обслуговування, що своєю чергою створює потенційні можливості для порушення нормального проходження платежів, що може негайно викликати величезні негативні наслідки для усієї платіжної системи. НБУ розроблено цілий ряд нормативних документів, які регламентують суть ризиків платіжних систем і особливості управління ними. Процес управління ризиками платіжних систем, першочергово, передбачає ідентифікацію та оцінку ризиків, вибір методів управління ризиком та їх застосування з метою досягнення оптимального співвідношення між доходами та ризиком.

Оцінювання ризиків платіжної системи та ефективності управління ними займає чільне місце в системі управління ризиками платіжних систем. Наразі, оцінювання ризиків платіжної системи може здійснюватись через застосування якісного та кількісного методів. Якісний метод оцінювання має на меті прийняття управлінських та організаційних рішень через словесний опис ризиків, що може уособлюватись в карті профілю ризиків платіжної системи. Кількісний метод оцінки ризиків платіжної системи, має на меті визначення рівня втрат в платіжній системі за операціями, які нею здійснюються, та базується на розрахунку певних кількісних показників, а також на присвоєнні якісним показникам кількісних значень. За кількісним методом здійснено оцінку ризиків, які притаманні платіжній система PrivatMoney, яка є міжнародною платіжною системою грошових переказів, створеною АТ КБ «ПРИВАТБАНК». PrivatMoney, як об’єкт оверсайту визнана важливою платіжною системою України [38]. Система PrivatMoney дозволяє здійснити перекази по всій території України та за її межами. З метою здійснення розрахунків щодо визначення значення впливу ризику та значення ймовірності ризику у платіжній системі PrivatMoney, було розроблено «Анкету опитування щодо управління ризиками платіжної системи PrivatMoney» (додаток Ж) та на її основі проведене опитування відповідальних працівників АТ КБ «ПриватБанк», які дотичні до функціоналу платіжної системи PrivatMoney». У результаті

проведеного опитування було:

1) отримано відповідь на питання «Чи притаманний ризик платіжній системі PrivatMoney?»;

2) дано оцінку:

- рівня впливу притаманного платіжній системі PrivatMoney ризику;

- рівня ймовірності виникнення ризику притаманного платіжній системі PrivatMoney;

- рівня ефективності побудови контролю в платіжній системі PrivatMoney щодо його відповідності цілям платіжної системи та його здатності зменшувати ризики в платіжній системі;

- рівня ефективності реалізації контролю в платіжній системі PrivatMoney щодо його дієвості шляхом чіткого дотримання процедур.

Платіжна система PrivatMoney характеризується такою системою контролю ризиків, яка перебуває на відповідному рівні, так як загальний показник ризиків у платіжній системі наближений до 100 балів. На основі отриманих результатів оцінки ризиків відповідальною особою за управління ризиками платіжної системи або відповідним підрозділом платіжної організації – АТ КБ «ПриватБанк», мають формуватися та подаватися керівництву такі документи, як «Гаряча карта притаманності ризиків платіжній системі» та «Гаряча карта ефективності контролю ризиків у платіжній системі».

Список використаних джерел

1. Аврамчук Л.А., Коркач І.В. Сучасний стан і перспективи розвитку системи електронних платежів національного банку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 5. С. 68–72.

2. Адабашев Т. К. До питання класифікації платіжних систем, що функціонують в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2013.№ 2 (13) . С.142-153.

3. Адамик Б., Ткачук В. Платіжні системи: фундаментальні засади та перспективи трансформації. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29. № 3. С. 63-73.

4. Азарова А.О., Теслюк О.В. Проблеми розвитку платіжної системи України та шляхи їх вирішення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 1. С. 19–22.

5. Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська енциклопедія. – Київ: ЦНД НБУ. Знання, 2011. 504 с.

6. Архірейська Н. В., Кучкова О. В. Сучасні тренди платіжного ринку України - безготівкові розрахунки та електронні гаманці. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/81.pdf

7. АТ КБ «ПриватБанк». – Офіційний сайт. – URL: https://privatbank.ua/

8. Банківські операції: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. 476 с.

9. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.

10. Вишивана Б. М., Терешко О. М. Оверсайт платіжно-розрахункових систем: теоретичні аспекти та механізм реалізації в Україні. Науковий *вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 216-222.

11. Вовчак О. Д., Шпаргало Г. Є., Андрейків Т. Я. Платіжні системи :

навч. посібник. – К. : Знання, 2008. 341 с.

12. Волосович С., Клапків Л. Детермінанти виникнення та реалізації кіберризиків. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С.101-115.

13. Глібко С.В. Ризики розрахунків в платіжних системах: господарсько-правові питання. – URL: https://bit.ly/3GhAqBV

14. Джусов О. А., Піляк О. І. Поточний стан, проблеми та перспективи розвитку платіжних систем в Україні. *Економічний простір.* 2020. №154. С.190-196.

15. Директива 2007/64/ЄС Європейского парламенту та Ради від 13 листопада 2007 р. про платежні послуги на внутрішньому ринку. – Режим доступу : http://finance.tlvd-financialgroup.ee/documents/tlvd/PRS75.pdf

16. Діяльність в Україні систем переказу коштів. – Офіційний сайт НБУ. – URL: https://bit.ly/3BZKpcI

17. Долгальова М.О. Сучасні аспекти управління ризиком платіжних систем банків // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 травня 2011 р.) : у 2 т. – Суми : УАБС НБУ, 2011. – Т. 2. – С. 108-109. – URL: https://core.ac.uk/reader/141467070

18. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / За заг. ред. С. В. Мочерного. Київ: Видавничий центр “Академія”,2001. 848 с.

19. Єрмошкіна О. В., Мусаєва Н. М. Платіжна система як базовий елемент цифрової економіки: інституціонально-поведінкові аспекти. *Економічний вісник*. 2021. №4. С.135-144.

20. Заруцька О.П., Прохорець Т.Б. Особливості функціонування платіжних систем в Україні. *Молодий вчений*. № 10(50). 2017. С. 883–885.

21. Інформація з Реєстру платіжної інфраструктури. – Офіційний сайт НБУ

22. Калмикова О. М., Лісна Р. П. Функціонування платіжної системи України та стратегія її розвитку. *Молодий вчений*. 2015. № 1(1). С. 100-103.

23. Квасницька Р., Форкун І., Гордєєва Т. Сучасні підходи забезпечення інформаційної безпеки платіжних систем та їх кіберзахисту. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2022, № 5, Том 1. С.47-52.

24. Коваль Н. О., Борщ М. В. Особливості функціонування платіжних систем україни на сучасному етапі їх розвитку. Ефективна економіка. 2012. № 10. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1441

25. Ковальчук Т.Т, Лук'янов В.С. Сучасні платіжні системи : монографія. – К.: Знання, 2010. 190 с.

26. Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні **:** постанова НБУ від 15.09.2010 р. № 426. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0426500-10#text

27. Кравченко І. С. Визначення сутності поняття «платіжна система». *Фінансовий простір*. 2014. № 3 (15). С. 141–144.

28. Кузнєцов А.М., Деркач Ю.Б. Регулювання платіжного ринку України. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С.334-338.

29. Методичні рекомендації з управління ризиками в платіжних системах. – URL: https://bit.ly/3WuO9LC

30. Методичні рекомендації щодо управління операційним ризиком (у тому числі кіберризиком та безперервністю діяльності) та забезпечення зберігання інформації про клієнтів об’єктами платіжної інфраструктури. – URL: https://bit.ly/3I4UY1R

31. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. Київ: Основи, 1998. 963 с.

32. Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings. – Офіційний сайт. – URL: https://bit.ly/3WMp2DL

33. Міщенко С. В. Вдосконалення системи безготівкових роздрібних платежів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2014. № 5 (158). С. 22–28.

34. Назаренко В. До питання визначення поняття «платіжна система» в Україні. *Фінансове право*. 2017. №10. С.151-155.

35. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Оверсайт платіжних систем на засадах ризикорієнтованого нагляду. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2 (60). С. 149-157.

36. Пиріг С., Іщук Л., Олександренко І. Оцінка ринку платіжних карток та факторів впливу на його розвиток. *Економічний форум.* 2021. №1. С.184-192.

37. Пиріг С.О. Платіжні системи : навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2008. 240 с. – URL: https://westudents.com.ua/knigi/659-platjn-sistemi-pirg-so.html

38. Платіжна система PrivatMoney. – Офіційний сайт АТ КБ «ПриватБанк». – URL: https://privatbank.ua/sistemy-denegnih-perevodov/newprivatmoney

39. Платіжні системи : конспект лекцій / укладачі: О. С. Кушнерьов, Т. В. Доценко. – Суми : Сумський державний університет, 2020. – 268 с.

40. Платіжні системи: навч. посібник для студентів вищ. закладів освіти / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол, І. М. Новак, В. П. Страхарчук. – К.: Либідь, 1998. 416 с.

41. Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні від 24.08.2022. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187500-22#text

42. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : закон : офіц. текст : за станом 19.11.2022р. – URL: https://bit.ly/3FnpiBO

43. Про окремі питання щодо забезпечення здійснення імпорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 року № 153. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2022-%D0%BF#Text

44. Про організаційно-технічну модель кіберзахисту : Положення : від 29.12.2021 № 1426. – URL: https://bit.ly/3PT7kft

45. Про платіжні послуги : Закон України № 2180-IX від 01.04.2022. – URL: https://cutt.ly/oBeDNov

46. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного

стану : Постанова Правління НБУ від 24 лютого 2022 р. №18 «». – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text

47. Простір (національна платіжна система). – Офіційний сайт. – URL: https://prostir.gov.ua/

48. Рекомендації Національного банку України щодо складання правил платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент. – URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/rekomendat_NBU_ps-res.pdf

49. Савелко Т. В. Вплив міжнародних платіжних карткових систем на розвиток ринку банківських послуг України : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Т. В. Савелко. – К., 2009. 23 с.

50. СЕП. Факти і цифри. 2019-2021. Офіційний сайт НБУ. – URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/sep

51. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л.К. Воронової. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Алерта, 2011. 558 с.

52. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 3. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 15.11.2017).

53. Спіндлер Дж. Е., Брюс Д. Саммерс Центральний банк і платіжна система / Платёжная система: структура, управление и контроль МВФ. – Вашингтон, 1994. 280 с.

54. Статут АТ КБ «ПриватБанк». – URL: https://bit.ly/3WfYWch

55. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. – URL: https://bit.ly/3GhP3VX

56. Худолій Ю. С., Таранець Б. В. Сучасний стан та інноваційні напрями розвитку платіжних систем в Україні. *Соціальна економіка,* 2021. №62. С.177-191.

57. Чайковський Я. І. Платіжні системи: навч. посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2006. 210 с.

58. Національний банк України. – ОФІЦІЙНИЙ САЙТ. – URL: https://bank.gov.ua

59. Черномор В.О. Сутність і функції платіжних систем. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 44. С.72-79.

60. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр.енцикл.», 1998. – URL: http://leksika.com.ua/legal/

61. A glossary of terms used in payments and settlement systems / Bank for International Settlements, CPSS. – Basel : BIS, 2003. 53 p.

62. Kokkola T. The payment system Payments, securities and derivatives, and the role of the Eurosystem. – ECB, 2010. 369 p.

63. Kvasnytska R., Dotsenko I., Matviychuk L., Oliinyk L. Organization of Management of Moral Risks of Banking Activity in a Modern Business Environment. *Lecture Notes in Networks and Systemsthis link is disabled*. 2023. №487. 243–249.